

ЛЕКЦІЯ 2. ІДЕЯ ОСВІТИ ТА ЇЇ ФЕНОМЕН

Ідея освіти та її витоки; поняття «освіта» та його різні значення; опосередкована та цілеспрямована освіта; філософське вчення про людину та його методологічне значення для розвитку освіти; людинотворча місія освіти; освіта як ідея людини; філософська концепція самопізнання; освіта і духовне народження людини; освіта як суб'єкт-суб'єктна взаємодія; феномен освіти; освіта і культура.

2.1. Ідея освіти та її витоки. Ідея освіти є найбільш давньою та продуктивною ідеєю людини, як зазначав І.Кант «...ідея виховання, яке розвиває всі природні показники людини, у будь-якому випадку істинна». Істинність цієї ідеї полягає в тому, що вона невіддільна від людської сутності, оскільки людина за Аристотелем – це жива істота, яка має *logos*. Грецькому слову «*logos*» властива полісемія*, що передбачає широкі смислові значення та різноманітні способи вживання. Його переклад різними мовами розкриває глибинний контент цього слова, що може перекладатися як розмова, мовлення, мова, слово, раціональність, розум, розумність, підгрунття, принцип, мотив, розрахунок, відношення, розповідь, теза, умовивід, аргумент, пояснення, висловлювання, твердження, фраза, визначення, рахування. Наділеність людини логосом означає її здатність до різних видів розумової діяльності, найважливішою серед яких є вміння вчитися і здобувати освіту, що забезпечує її відтворення у якості соціалізованої та цивілізованої особистості.

Людина за своєю сутністю є розумною істотою, яка потенційно наділена здібностями до мовлення та здатністю пізнавати світ, але ця здатність виявляється лише за умови життя у суспільстві, належного навчання і виховання, оскільки, як зазначав Цицерон: «...люди – лише ті, чий розум удосконалений знаннями, властивими освіченій людині». У свою чергу М.Мамардашвілі наголошував: «...природа не народжує людей. Те, що народжується, є лише потенційний людський матеріал, в якому людям ще потрібно народитися.» Далі він зауважував: « ... є якийсь тигель, в якому плавиться і виплавляється людська істота...», адже « ... людина – штучна істота, яка сама себе народжує процесом, що називається історією і культурою...». (Вільнюські лекції). Відтак людина як духовно-суспільна істота відтворюється механізмами міжлюдської взаємодії. Немовля людини є найменш захищеним, воно не може самостійно жити без піклування старших. Людина потребує піклування і освіти, вона єдине творіння, яке підлягає вихованню (І. Кант). Саме цією природною особливістю спричинено появу виховної (спочатку плекальної) функції сім'ї. Плекаючи своїх новонароджених членів та залучаючи їх до різних форм

---

* *Полісемія* - наявність у одного і того самого слова кількох лексичних значень; багатозначність.

життєдіяльності, первісна сім'я стала творцем таких компонентів освіти як виховання і навчання. Філософи, педагоги та історики практично одностайні в тому, що першою ланкою освіти завжди була сім'я, оскільки, як зазначав І. Кант: «Людський рід повинен своїми зусиллями поступово, із самого себе, виробляти всі риси, властиві людській природі. Одне покоління виховує інше».

Найдавніші батьки, вводячи дітей у контекст життя, прагнули передати їм свій досвід, зрештою вони хотіли, щоб діти успадковували їх спосіб життя та діяльності, вірувань і традицій. Відтак вони навчали дітей усього, що вміли і знали самі. На цьому етапі у зародковій формі виникла педагогічна діяльність, виділилися навчання і виховання, адже, як зауважував І. Кант, «людина може стати людиною тільки шляхом виховання. Вона – те, що робить з неї виховання». Власне сім'я сформувала ідею освіти як процесу навчання і виховання і стала прообразом школи. Недарма у багатьох країнах й донині першу освітню інституцію називають материнською школою.

Так, новонароджене немовля людини найменш пристосоване до виживання у природі й майже не мало б шансів вижити, якби не турбота про нього з боку батьків та інших членів суспільства. В цьому сенсі турбота про дітей як свідомий догляд за ними та виховання – це спосіб і самозбереження, і самовідтворення людства. Навчання дитини елементарним речам, правилам безпечного поводження в оточуючому її світу – суть неформальний процес науки *жити*. Без освіти, без опанування науки жити людина не відбудеться як така. Починаючи з первісного суспільства, де навчання і виховання ще тільки набували характеру специфічної діяльності, обмежувалися простим засвоєнням життєво-практичного досвіду старших поколінь молодшими головним чином в процесі трудової діяльності, а також при проведенні різних обрядів та ігор, освіта вже тоді була спрямована на фізичний розвиток підростаючих поколінь, на озброєння їх трудовими вміннями і навичками. З малих років діти брали участь у добуванні засобів прожитку – збирали їстівні рослини, плоди; з віком ступінь їх участі у спільній праці з дорослими збільшувалася. Разом зі старшими і під їх керівництвом діти та підлітки набували необхідних вмінь і навичок в полюванні і рибній ловлі, боротьбі, стрільбі з лука, верховій їзді, приготуванні їжі, виготовленні одягу, взуття, посуду та іншого хатнього начиння. Дітей привчали доглядати за тваринами, займатися землеробством; із розвитком ремесел навчали і цим видам діяльності.

Важливо, що діти були неодмінними учасниками обцинних свят, що включали в себе обрядові ігри, танці, спів, жертвопринесення. Родова громада доручала старшим людям знайомити молоде покоління з обрядами, традиціями та історією роду, з релігійними віруваннями, виховувати у молодших шанування старших і померлих. Досвід виховання узагальнювався тоді в вигляді життєвих правил та умінь, які передавалися з покоління в

покоління. Особливо важливою для відтворення людини стала розумова діяльність, звернення й залучення у різні форми життєдіяльності різних символів та мистецтва, що посилювало відтворення саме людини, як істоти цивілізованої, а не просто живої істоти. Людина оволоділа вмінням гри на музичних інструментах, мистецтвом малювання, різьби та ліплення, вона створила релігію і почала розмірковувати про сенс життя, що посилювало прагнення й можливості до відтворення культурної людини. Як зазначав, вже згадуваний М. Мамардашвілі: «У нас є не тільки середовище, яке складається з дерев, але і середовище, що складається з думок, духовних явищ; ними також необхідно вміти розпоряджатися». Відтак, саме в результаті такого творчого процесу відбувається творення людини як суб'єкту світу.

Вище вже говорилося, що за своєю сутністю людина є розумною істотою, яка потенційно наділена здібностями до мислення, мовлення, пізнання світу, вияву духовності і, що ці здібності виявляються лише за умов, що сприяють розкриттю генетично закладеного потенціалу. Але разом з тим, необхідно ще раз підкреслити: визначальною умовою цього процесу є життя в суспільстві, оскільки людина як істота суспільна, відтворюється у процесі міжлюдської взаємодії. Така взаємодія відбувається в різних формах, а її наслідком завжди є фізичний, психічний, інтелектуальний та духовний розвиток особистості, що в сукупності називаємо освітою, маючи на увазі освіту як процес і результат. Власне ідея освіти виходить з потреби цивілізаційного самовідтворення людини, адже проблема природнього відтворення вирішена на рівні світу тварин.

Ідея освіти виходить з потреби цивілізаційного самовідтворення людської істоти як носія культури, здатного до її засвоєння і розвитку та передачі наступним поколінням, без чого розвиток людського суспільства є немислимим. «... Люди винайшли музику, ритуали, і багато тінших культурних предметів, які є якимись тиглями, якимись носіями відтворення всього цього у часі наперекір хаосу» - зазначав Мамардашвілі.

Відтак, одним з найважливіших законів буття людини є **закон відтворення суспільства згідно з яким – суспільство відтворюється тільки тоді, коли кожне наступне покоління приймає цінності, засвоює і розвиває практичний досвід і культурну спадщину попередніх поколінь.** Цей закон є основним законом який забезпечує існування, відтворення та розвиток соціуму, дія його розповсюджується винятково на суспільство і обмежена часовими рамками існування суспільства. Усі інші суспільні закони мають сенс лише у контексті закону відтворення суспільства.

Поява перших людських спільнот стала можливою завдяки дії закону відтворення суспільства, тобто здатності засвоювати та примножувати досвід попередніх поколінь. У суспільстві первісних людей існувало тісне переплетіння способу життя, традицій і

процесу їх наслідування та примноження новими поколіннями. Зважаючи на ускладнення форм життя і функціонального розподілу праці, суспільство все більше відчувало потребу в узгодженні дій, самозахисті від природної стихії, зазіхань і свавілля з боку інших членів племені, вияву агресії сусідів, що й зумовлювало необхідність узгодження дій окремих індивідів та появи колективних форм діяльності. Виникнення різних суспільних норм, а також потреби їх сприйняття кожним новим членом суспільства та наступними поколіннями спонукало до появи освіти (начання, виховання, розвиток). Основним завданням освіти стало відтворення суспільства через продукування такого виду знань, який був необхідний для забезпечення життєдіяльності суспільства у всій його різноманітності. Створюючи умови для фізичного виживання дітей та залучаючи до вироблених соціальних норм нові покоління, суспільство забезпечувало їх соціальну адаптацію та своє самовідновлення.

Відтак, закон відтворення суспільства виразно проявляється крізь призму соціалізації особистості та розвитку суспільства, як процесу засвоєння, акумулювання, критичного переосмислення та ретрансляції людського капіталу попередніх поколінь, їх зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, необхідних для подальшого прогресу людської спільноти. Соціалізація охоплює всі процеси навчання і виховання, за допомогою яких людина набуває соціальної значущості і здатності брати участь у суспільному житті.

З розвитком суспільства процеси соціалізації диференціюються: соціальна адаптація, як перша форма освіти, ускладнювалася, що привело до її поділу на розвиток, навчання і виховання. Змістом навчання стала передача певного досвіду дії з матеріальними предметами за відповідним зразком, що сприяло забезпеченню членів суспільства першочерговими потребами в їжі, одязі, житлі та доступних засобах виробництва. Розширення видів діяльності людини, таких як збиральництво, полювання, риболовля, вирощування рослин і плодів, розведення тварин і, що найголовніше – виготовлення знарядь праці, сприяли розвитку абстрактного мислення, появі певних символів для його відтворення. Як наслідок, діяльність людини зазнала поділу на практичну діяльність, що була спрямована на досягнення конкретного результату, а також на діяльність, метою якої ставало досягнення певного уявного результату – символу. Відтак виокремилася розумова діяльність, а до навчання почали долучатися дії з передачі символів, нематеріальних смислових об'єктів – знань, знакових систем, образів та інших видів креативної індивідуальної та колективної діяльності.

У ранньому (родовому) суспільстві освіта сприяла не тільки навченості індивіда забезпечувати себе елементарними засобами існування, а також його ідентифікації як члена певної людської спільноти, яка вирізнялася від будь-якої іншої

групи тварин, божеств, стихій тощо. Набуття людиною досвіду і навичок виживання в певному природному середовищі, акумулювання культурних зразків діяльності, норм, цінностей, звичаїв і традицій сприяли нагромадженню знань, що мали передаватися наступним поколінням.

Доволі часто освіту трактують як передавання знань, забуваючи при цьому, що будь-яке навчання є розвиваючим і виховуючим, а виховання навчаючим і розвиваючим. Відтак, проблема полягає в тому, щоб узгодити соціалізуючі зусилля освіти із формуванням поведінки соціально успішної людини у конкретному середовищі й у конкретну історичну епоху.

Як сфера відтворення суспільства і масової соціалізації освіта має ряд специфічних особливостей:

- цілеспрямованість характеру впливу з послідовним визначенням педагогічних цілей;
- зорієнтованість на певний ідеал, наприклад, всебічно і гармонійно розвинена особистість;
- наявність операційних критеріїв оцінки освітньої діяльності, які є показниками відповідності отриманих результатів встановленому, або уявному зразку;
- професійність соціалізаторів (педагоги, психологи), які діють у відповідності з програмами соціалізації.

У контексті відтворення суспільства і масової соціалізації перед освітою стоять наступні цілі й завдання:

- 1) забезпечення засвоєння людиною ціннісних уявлень і моделей ідентифікації;
- 2) долучення нових поколінь до усталених у культурі принципів поведінки з матеріальними і символічними об'єктами;
- 3) ціложиттєве навчання людини рольовим моделям поведінки, які притаманні багатомірній людині;
- 4) створення умов для процесу засвоєння людиною знань і розвитку її компетенцій.

Без перебільшення, саме у процесі освіти визначається модель теперішнього і майбутнього облаштування світу, адже ще І.Кант стверджував, що діти мають виховуватися не для дійсного, а для майбутнього, можливо кращого, стану роду людського, тобто для ідеї людства. Відтак освіта є сферою майбутнього часу. У цьому контексті вона відіграє вирішальну роль у прищепленні бажаних суспільних цінностей. Метою освіти є формування особистості з високою громадянською культурою, що усвідомлює взаємозв'язок між індивідуальною свободою, правами окремої людини та її громадянською відповідальністю, готовністю до компетентної участі у життєдіяльності суспільства.

Для будь-якої країни, утвердження цінностей демократії, або формування правової культури не було й не є швидкоплинним процесом. Як історичний досвід, так і повсякденне життя свідчать, що неможливо раз і назавжди вирішити проблеми, пов'язані зі складним механізмом прищеплення правової культури різним соціальним, етнічним, релігійним, політичним чи економічним групам суспільства. До того ж, багато країн у силу свого історичного шляху не успадкували бодай два-три покоління людей, які мають практичний досвід життя в умовах поваги з боку держави та співгромадян до прав людини. Традиційна для усталених демократій схема: «Дідусі навчають демократії онуків» для післятоталітарних держав не підходить. Швидше навпаки – покоління українців, які народилися й здобули освіту вже в незалежній Україні, продукує демократичні цінності й прищеплює їх старшим поколінням. На загал мова йде про більш широкі поняття: сутність громадянського суспільства, громадянський мир і співробітництво, наступність та відповідальність поколінь, адаптованість української правової системи до загальноєвропейських правових інститутів. Освіта сприяє розвитку демократії, оскільки вона послаблює забобони щодо груп меншин, проявів іншості тощо. Завдяки навчанню виховуються добре обізнані громадяни, якими нелегко маніпулювати за допомогою пропаганди.

У той час як жителі давніх Афін надавали головного значення вивченню витончених мистецтв, у давньому Римі головна мета освіти полягала у підготовці воєначальників і державних діячів, у Середньовічній Європі – у засвоєнні християнського вчення, в епоху Відродження – у вивченні літератури й опануванні мистецтвами, у нові часи – освоєння науки та індустрії, сучасна цивілізація покладає на освіту місію розвивати людський капітал. Завдяки освіті культурні надбання зберігаються і передаються від одного покоління до наступного. Виховання молодих людей в дусі визнання культурних цінностей та ідеалів, що склалися у суспільстві, не лише сприяє соціальній стабільності, а також сприяє соціальним змінам, що відбуваються у зв'язку з упровадженням нових технологічних методів і переоцінкою існуючих знань.

В процесі історичного розвитку людства головною метою і призначенням освіти стало формування індивіда як члена певного співтовариства, який акумулює його досвід в освоєнні дійсності, зокрема, форми взаємодії з різними членами суспільства, із самим собою, взаємодію зі світом природи, взаємодію у процесі користування матеріальними об'єктами, взаємодію у сфері сакрального. Відтак, освіта долучала нові покоління до освоєння життєвих цінностей, звичаїв та усього того, з чого складалося цілісне явище культури. Вона сприяла збереженню і виживанню кожного, і як члена людського співтовариства, і самого суспільства як свого другого,

колективного Я. У результаті, відповідальність за збереження співтовариства в цілому покладалося на особу і на її взаємодію з іншими особами та групами осіб суспільства.

Членороздільна мова як універсальний засіб комунікування, а також органи зору, слуху, дотику, смаку, нюху, що у взаємодії з розумом та пам'яттю дають можливість людині створювати цілісну картину світу, відокремлювати часткове від загального та набувати загальних понять, що стало важливою функцією освіти. Роль мови в освіті є настільки значимою, що без мови інституція освіти була б не можливою.

Своєрідність завдань, що постали перед освітою, визначала потребу в спеціальній діяльності, що була спрямована на освоєння новими членами суспільства свого потенціалу, а також виділення сталої компоненти, що склала основу змісту освіти, та вироблення відповідних технологій соціалізації. Цією діяльністю була сукупність виховних та навчально-розвивальних функцій, що інтегрувалися в цілісну педагогічну діяльність. Зазначене сприяло появі людей, що зробили цю діяльність основною – педагогів. На педагогів також було покладено контроль за дотриманням, консервацією властивих для відповідного співтовариства цінностей, що визначають його унікальність та культурну самобутність. Якщо соціалізаторами для нових членів суспільства були усі члени співтовариства, то на рівні навчання і виховання – найбільш дорослі та мудрі. Посвячення у вищий сенс буття та форми взаємодії людини із сакральним світом було покладено на ще більш вузьке коло членів суспільства – жерців, шаманів і старійшин роду.

Трансляція норм колективної взаємодії з різними суб'єктами і членами племені, взаємодія з різноманітними елементами культури та сакрального світу складали основний зміст наступного рівня освіти, який поєднував у собі елементи виховання і навчання. Цей процес могли забезпечувати не тільки близькі родичі, а й інші, наділені відповідними обов'язками члени спільноти.

Звісно, що освіта у її первинних інваріантах не виділялася в окрему сферу життєдіяльності так само, як і не було професійних педагогів. Але при цьому суспільство реалізувало освітні функції та, у відповідних формах, здійснювало педагогічну діяльність. Освіта була гармонійною складовою життя первісного суспільства й ця обставина мала непересічне значення для його відтворення і розвитку. Практичне зародження ідеї освіти, посилення її впливу на розвиток людини та відповідних суспільних інституцій спонукало до необхідності теоретичного осягнення ідеї освіти.

Осмислення ідеї освіти розпочалося мислителями стародавнього світу, починаючи з архаїчних культур Індії, Китаю, Єгипту та Вавилону. Як правило древні мудреці поєднували свою діяльність у якості любителів мудрості та її

донесення до своїх учнів. Таке поєднання сприяло теоретичному осягненню ідеї освіти, що розпочалося в різноманітних філософіях-даршанах стародавньої Індії, китайській та давньогрецькій філософіях.

Давньоіндійські мудреці великого значення надавали пізнанню як способу осягнення світу та освоєнню засобів отримання знання, оскільки вважалося, що незнання породжує страждання. Кожен мудрець мав своє бачення світу та засобів його пізнання. Одні мудреці намагалися збагнути існуючий світ, інші – неіснуючий, що міг відкритися, як вважали вони, лише філософу. Пізнання, згідно з їхнім баченням, поділялося на достовірне та недостовірне. У визначенні достовірного та недостовірного пізнання значна роль відводиться здібностям людини – пам'яті, сумніву, помилці, гіпотетичному аргументу, порівнянню істинного і хибного знання. На загал, давні індійські філософії не тільки започаткували практику філософ-учитель, а й на глибокому теоретичному рівні обґрунтовували ідею освіти, насамперед, через призму особистісних ставлень та розвиток здібностей. Давньоіндійським філософським школам ми зобов'язані осягненню ідеї освіти, як ідеї звільнення людини від тієї чи іншої залежності.

Найбільш знаковими з-поміж давніх китайських філософів освіти були Лао-цзи та Конфуцій. Лао-цзи критикував і заперечував сучасний йому інститут освіти; істинна освіта для нього – це розвиток людини, яка слідує своєму природному шляху - *дао*. Основний сенс вчення Лао-цзи – орієнтація людини і людства в цілому на входження, проникнення в природні ритми і закони космосу, пізнання їх, злиття з ними, підкорення їм.

Інший відомий із стародавніх китайських філософів Конфуцій, друге ім'я якого – Учитель, ідеалом людини вважав людину освічену. Саме тому Конфуцій закликав своїх учнів мовчки пізнавати, жадібно вчитися і вчити інших без втоми, вчитися так, наче боїшся не осягнути знання та втратити їх. Він вважав, що освіченою людиною можна назвати того, хто не зважаючи на свій розум, любить вчитися. Учитель як моральний авторитет і взірець не мислимий без постійного удосконалення. Морально-етичне вчення Конфуція – конфуціанство – вже третє тисячоліття є основою виховання молоді у Китаї, оскільки не втрачають значення із плином часу його настанови щодо спрямування волі на досягнення правильного шляху, дотримання добродійності і віри в людяність. Повторюване Конфуцієм золоте правило моралі: «Я не хочу робити іншим те, що я не хочу, щоб робили мені» стало моральним імперативом.

Найбільш яскравими прикладами давньогрецької філософії освіти є погляди семи мудреців, представників піфагорійської школи, софістів, Сократа, Платона та Аристотеля. Філософське осягнення ідеї освіти давньогрецькими мислителями, значна частина з яких були учителями мудрості – софістами, стало основою для розвитку освіти на європейському просторі. Фалес, який належав до когорти семи

мудреців, на запитання: «Що є найбільш складним?» відповідав: «Знати себе». Вустами Фалеса давньогрецька філософія постміфологічного періоду проголосила пріоритет людини.

Продовжуючи фалесівську традицію звернення до людини та її внутрішнього світу, Сократ обрав своїм філософським кредо: «Пізнай себе» (Gnoth Seauton), що стало провідною філософською доктриною та освітньою парадигмою, яка і в наші дні зберігає свою актуальність. Сократівські методи діалогової освіти та мистецтва співвідносяться із сучасними концепціями суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії. Ще далі в досягненні освіти пішов найвідоміший учень Сократа – Платон. Він, зокрема, успіхи людини, в тому числі й державного діяча, правителя, та її здатність не припускати помилок безпосередньо пов'язував з рівнем освіченості. Платон уперше із середовища філософів порушив проблему якості освіти, що стала провідною ідеєю філософії освіти лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Антична плеяда філософів-учителів та їх учнів не тільки змогла досягнути ідею освіти, а й запропонувати шляхи її реалізації. І в цьому, без перебільшення, її постійно зростаюче значення для поступу освіти. Один з найталановитіших учнів Платона – Аристотель уперше освітню функцію відніс до повноважень держави, відстоював необхідність загальноприйнятих підходів до виховання підростаючого покоління, сформував основні засади освітньої політики держави та шляхи її реалізації. Ним було також започатковано ідею законодавчого регулювання освітньої діяльності. Аристотель обґрунтував, що навчання і виховання мають містити в собі мету. При цьому було запропоновано розділяти мету теоретичного і практичного навчання, визначати співвідношення між загальноосвітніми і дозвіллевими заняттями, гімнастикою і естетичним вихованням (музика і малювання), інтелектуальними і фізичними навантаженнями, у тому числі з урахуванням рівня статевої зрілості, що засвідчує глибину методологічного розроблення проблем освіти.

Антична філософія проклала шлях для розуміння того, що освіта як суспільний феномен є самоцінністю, у підґрунті якої лежать інші цінності, які ми виділяємо з позиції сучасності:

- *політико-правові* – демократія, справедливість, закон і правопорядок;
- *культурні* – свобода, творчість, любов, спілкування, діяльність;
- *моральні* – сенс життя, щастя, добро, обов'язок, відповідальність, совість, честь, гідність;
- *національні* – державність, традиції, мова*.

---

* Детальніше про це йтиметься в Лекції 3 «Цілі та цінності освіти»

І. Кант, наголошуючи на ролі освіти (під нею він розумів насамперед виховання як процес впливів і формування) у контексті дії загального закону відтворення суспільства, зазначав, що «людина може стати людиною тільки завдяки вихованню. Вона – не більше того, що робить з неї виховання. ... Кожне нове покоління робитиме крок вперед шляхом досконалості людства, бо у вихованні криється велика таємниця удосконалення людської природи. ... Усвідомлення того, що, завдяки вихованню, людська природа буде прогресувати і що їй можна надати таку форму, яка відповідала б ідеалу, надихає і відкриває перед нами перспективу більш щасливого майбутнього людства». І далі: «Виховання є мистецтво, використання якого має удосконалюватися багатьма поколіннями. Кожне покоління, володіючи знаннями попереднього, може все більше і більше здійснювати таке виховання, яке пропорційно і доцільно розвиває всі природні задатки людини і таким шляхом веде весь рід людський до його призначення».

Нині ми можемо стверджувати: чим більше розвинене суспільство, тим більшою є потреба в освіті, тим більш тривалим є період обов'язкового навчання дітей і молоді.

2.2. Поняття «освіта» та його різні значення. Поняття «освіта» є категорією загальною, цілісною і поліфункціональною. Слово «освіта» співзвучне зі словом «світло», яке об'єднує й просвічує навколо себе всіх довкола; в ньому також вчувається латинські «os» – основа, хребет, кістяк і «vita» – життя. У староукраїнській мові наука й освіта позначалась словом *цвічене* (цвічоний – освічений), але, з іншого боку, є слово *світ* (свѣтъ), від якого походить *просвіта*. Українське слово *освіта* також має аналог в білоруській мові (асвета), яке вживається у значенні *просвіта*, а не як навчання, адукація.

Освіта як філософське поняття – це функція соціуму, що забезпечує відтворення і розвиток самого соціуму і систем його діяльності.

Поняття освіти може розглядатися відповідно до його багаті полісемії. Ми звернемося лише декількох аспектів: освіти як цінності, освіти як сфери; освіти як системи, освіти як процесу і освіти як результату.

Освіта як цінність. Коли йдеться про освіту, як цінність, вона може розглядатися як цінність особистісна, цінність суспільна, цінність державна тощо. Освіта як сфера духовного життя суспільства є об'єктивною суспільною цінністю, яка має у своєму розпорядженні можливість впливу на формування особистості людини як суб'єкта моралі і культури. Віддзеркалюючи цілі громадянського суспільства, його моральний, інтелектуальний, науково-технічний, духовно-культурний та економічний потенціал, освіта бере активну та безпосередню участь у творенні системи загальнолюдських цінностей та створення передумав для опанування цими цінностями особистістю.

Освіта як сфера. В сучасних інтерпретаціях освіта розглядається як спеціальна сфера соціального життя; унікальний соціокультурний феномен; сутнісна характеристика етносу, суспільства, людської цивілізації, способів її самозбереження й розвитку; цілісна єдність навчання, виховання й розвитку, саморозвитку особистості; збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури; соціокультурний інститут, що сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства; результат, тобто рівень загальної культури й освіченості людей. Взаємодії із зовнішнім середовищем стають для сфери освіти фактором внутрішньої самоорганізації її підсистем і є умовою еволюції с самої сфери освіти.

Освіта як система. Систему освіти більшості країн складають: державні освітні стандарти та освітні програми; навчальні заклади різних типів і форм власності, що здійснюють освітню діяльність; інші юридичні особи, що займаються освітньою діяльністю; особи, які навчаються, та їх батьки й інші законні представники; особи, які навчають; органи управління освітою; юридичні та фізичні особи, які здійснюють інформаційне, науково-методичне, методичне, ресурсне, консультативне забезпечення освітньої діяльності та оцінювання якості освіти; громадські організації, що здійснюють свою діяльність у сфері освіти.

Структура система освіти в Україні

Дошкільна освіта	Первинна складова системи безперервної освіти; цілісний процес, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб, моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду
Загальна середня освіта	Основна складова безперервної освіти; цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності
Позашкільна освіта	Важливий компонент безперервної освіти спрямований на задоволення додаткових освітніх потреб науково-пізнавального, технічного, творчого і спортивного напрямів
Професійна (професійно-технічна) освіта	Складова безперервної освіти; цілеспрямований процес набуття практичних навичок та компетенцій кваліфікованого робітника, молодшого спеціаліста та підвищення кваліфікації за професіями, що передбачають виконання простих, типових нескладних, виробничих завдань середньої складності та спеціалізованих виробничих завдань у певній галузі професійної діяльності
Вища освіта	Рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого

	процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті; створює передумови для набуття знань, практичних навичок і компетентності у сфері академічної освіти, проведенні наукових і прикладних досліджень у відповідних професійних сферах
Післядипломна освіта	Складова безперервної освіти; спеціалізоване вдосконалення освіти і професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або набуття іншої спеціальності на основі здобутих раніше професійної кваліфікації і практичного досвіду, що забезпечує підвищення рівня компетентності, кваліфікації і мобільності на ринку праці

Освіта як процес – це рух від цілей до результату, процес суб'єктно-суб'єктної взаємодії педагогів з вихованцями, коли вихованець у процесі навчання та самонавчання, виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку перетворюється в активного суб'єкта педагогічної взаємодії.

Освіта інтегрує в собі навчання, виховання і розвиток як суспільне явище і педагогічну діяльність як особливий вид суспільної діяльності, спрямованої на прийняття дітьми і молоддю накопичених людством культури і досвіду, створення умов для їх особистісного розвитку і підготовки до самостійної діяльності у відповідності з економічними, політичними, моральними, естетичними цілями.

Освіта як результат. У контексті результату освіта фіксує факт засвоєння особистістю, суспільством, державою всіх тих цінностей, які народжуються в процесі освітньої діяльності. Освіта як результат інтегрує в собі такі поняття як писемність, освіченість, професійна компетентність, культура, менталітет. Врешті-решт, коли йдеться про дійсно освічену людину, то це передбачає, що в її освіченості втілились найважливіші об'єктивні характеристики та параметри природи, суспільства, людини, її духовні, моральні особистісні підвалини і орієнтири, а також способи пізнання цих характеристик і параметрів у природному поєднанні зі сформованими ставленнями до них.

Освічена людина – це, перш за все, людина, підготовлена до подальшого збагачення та розвитку свого освітнього потенціалу. Освіченість – це грамотність, доведена до суспільно й особистісно необхідного максимуму, категорія, яка характеризує особистісні освітні надбання, наявність досить широкого кругозору з найрізноманітніших питань природи, життя людини і суспільства.

Вища цінність освіти і вища її мета полягають у формуванні менталітету особистості й соціуму. Результат освіти повинен оцінюватися не тільки за безпосередніми, спостережуваними і жорстко контрольованими параметрами ефективності педагогічної діяльності, але й на рівні ментальних пріоритетів і переваг даного конкретного соціуму, з урахуванням динаміки загальнолюдських цінностей та ідеалів і мінливих критеріїв

реального духовного й матеріального прогресу як окремої людини, так і суспільства в цілому.

2.3. Опосередкована та цілеспрямована освіта. Питання щодо того, звідки і у який спосіб людина набуває знань, стає освіченою, є однією з ключових проблем освіти. Обов'язкова шкільна освіта, а потім університетські роки – тільки основа, на якій будується подальше життя людини. Але диплом престижного університету – це ще не гарантія життєвого успіху. Знань дійсно накопичилася величезна кількість, і потрібно докладати зусиль, щоб стати професіоналом в певній галузі. Сьогодні необхідне постійне нарощування індивідуальних здібностей і, особливо, затребуваних практичних навичок. Освіта для сучасної людини перетворюється на спосіб життя, стає постійним процесом. Освіта у якості філософського феномену відбувається як: а) опосередкована (інформальна); б) цілеспрямована (формальна).

Опосередкована освіта – це навчання і виховання, що відбувається у процесі життєдіяльності людини під впливом чи за допомогою когось або чогось; навчання методом наслідування, інтуїтивне, імітаційне, випадкове навчання.

Так, природною для дитини формою опосередкованої освіти є спостереження і наслідування, яке, однак, не слід розуміти занадто вузько, як просте механічне копіювання дій оточуючих дорослих. До речі, наслідування, як педагогічний принцип, широко й успішно використовується в даний час у вальдорфській педагогіці, причому для дошкільної педагогіки наслідування є провідним дидактичним принципом. Прагнення до ідентифікації себе зі значимою дорослою людиною йде зсередини дитини. Надзвичайна відкритість, здатність до накопичення чуттєвих вражень і подальше їх внутрішнє перероблення, активність і прагнення до осягнення світу накладають особливу відповідальність спочатку на батьків дитини, а у процесі формальної освіти – на педагогів. Дитина розвивається сама природним чином, через ідентифікацію і наслідування, беручи участь у житті дорослих. Правильна і багата мова розвивається, коли дитина чує навколо себе правильну і чітку мову, музичність і слух – якщо в присутності дітей звучить музика. Платон у третій книзі своєї праці «Держава» вказував, що освіта значною мірою здійснюється на основі наслідування, оскільки воно ґрунтується на яскраво виражених вроджених наслідувальних задатках людини, завдяки яким у сукупності розвиваються всі форми людського буття: моторна, чуттєва, мовна, соціальна, моральна й духовна.

Та все ж найпершим джерелом освіти є індивідуальний життєвий досвід і фундаментальна освіта. Упродовж всього свого життя людина отримує безліч знань і навичок опосередковано, поза межами навчальних закладів. Така опосередкована освіта

здобувається навіть на підсвідомому рівні у процесі акту пізнання на основі традиційного когнітивного механізму. Людина навчається без вольових зусиль зі свого боку, не застосовуючи будь-яких опосередкованих дидактичних механізмів і позбавлена зовнішнього контролю щодо своєї опосередкованої освіти. Нині змінюється сам процес пізнання. Цей процес має цілісний характер, дозволяє злитися з пізнаваним, а значить, проникнути в саму його сутність, побачити його зсередини. Таке пізнання протікає всередині нашого глибинного, духовного досвіду, безпосереднього переживання цього досвіду, а з ним і внутрішнього розуміння. Це позараціональне, невідчужене розуму, надчуттєве відчуття і є особистісне знання. Знання, набуті у формі опосередкованої освіти, – це індивідуальний духовний досвід людини, погляд, обернений усередину; людина не відокремлена від свого знання. Особливістю опосередкованої освіти є її спонтанний характер, оскільки людина навчається мимоволі, без наперед розробленої програми, відповідного плану та спрямування освіти. І чим більш духовно багатим є життя людини, чим більш різноманітним є її оточення та види діяльності, тим більш значущими є особистісні знання людини, вона більшою мірою задовольняє потяг до актуалізації своєї особистості, проникнення у свій власний внутрішній світ.

Всі ми володіємо глибинними, внутрішніми знаннями, і головним для кожної людини є вміння вичленовувати їх у невинному потоці думок. Крім усього іншого, необхідна певна попередня увага про предмет чи явище, що насамперед дозволяє нам диференціювати і фіксувати знання. Тобто – звернути увагу, запам'ятати думку чи на психологічному рівні закарбувати позитивну чи, навпаки, негативну асоціацію. Це і є неявне, приховане, інтуїтивне особистісне (його ще називають *імпліцитним*) знанням. При цьому слід урахувати, що не всі імпліцитні знання можна вважати інтуїтивними. Їх варто розділити на інтуїтивні, що оформлюються у сфері щоденного досвіду, в межах життєвих колізій і відносин, які дозволяють прив'язати знання до контексту, і знання *трансцендентні*, тобто такі, які принципово недоступні досвідному пізнанню або не ґрунтуються на досвіді; здобуваються у результаті цілеспрямованої навчальної діяльності. У той же час «перевага» особистісних знань полягає у тому, що це, як правило, глибинні знання, що можуть мати глобальний характер, бути пов'язаними з осягненням основ світобудови, відносин в системі «людина – Бог, людина – Всесвіт», місця людини в космосі, стосуватися моделей розвитку суспільства, нового світопорядку тощо.

Шляхом опосередкованої освіти людина набуває знань, пов'язаних з емоційною сферою, високою творчістю, натхненням. Особистість як носій такого внутрішнього знання саме знання не створює, вона робить його можливим. Це позаособистісний процес з

властивою для нього власною динамікою, який «веде» людину за собою. Якщо в сенсі опосередкованої освіти йдеться про представника природничих наук, то у нього, зазвичай, добре розвинене раціональне мислення на відміну, припустимо, від поета або художника. У будь-якому випадку знання, набуті унаслідок опосередкованої освіти, є результатом розширення свідомості, виходу в іншу реальність, де працює механізм внутрішнього, духовного бачення.

Опосередкована (або інформальна) освіта є самостійним вивченням школярами, слухачами або студентами різноманітних навчальних та допоміжних матеріалів (курсів лекцій, підручників, посібників, електронних підручників тощо), самостійне слухання музики, радіопередач, перегляд різноманітної інформації в мережі Інтернет, а також телевізійних програм, фільмів, відвідування театральних вистав, екскурсії і туризм. Найважливіше значення в опосередкованій освіті має досвід життєдіяльності, зокрема, різні форми взаємодії у соціумі.

В сучасному інформатизованому суспільстві все більшого поширення набуває дистанційне навчання, яке здійснюється у віддаленому режимі, тобто вдома, на робочому місці у перервах від роботи, на відпочинку тощо. Широко розповсюджується віддалене консультування викладачем учнів і студентів зі складних освітніх питань, постановка творчих завдань за допомогою інструментарію електронної пошти і форумів, відеозв'язку. Дистанційне навчання, як правило, є складовим елементом цілеспрямованої (формальної) освіти.

Очевидно, що без цілеспрямованої освіти, практичне застосування досвіду, який набуто у процесі опосередкованої освіти, не дасть належного результату. **Система цілеспрямованої освіти являє собою сукупність освітніх програм, державних освітніх стандартів різного рівня і спрямованості; мережі освітніх установ, які їх реалізують, органів управління освітою, методичних установ та організацій.**

Метою цілеспрямованої освіти, як правило, є розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її задатків і нахилів, розумових і фізичних здібностей, засвоєння особою суспільних цінностей та виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних і готових до свідомого суспільного вибору; збагачення на цій основі інтелектуального, творчого і культурного потенціалу особистості, підготовка кваліфікованих фахівців для всіх сфер суспільного життя. На відміну від опосередкованої освіти, цілеспрямована освіта є спеціально організованим навчально-виховним процесом – системою організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію освітньої програми на певному освітньому або кваліфікаційному рівні

відповідно до державних стандартів освіти, передачі знань, накопичених поколіннями, досвіду та культурних цінностей. Цю функцію цілеспрямованої освіти забезпечують сукупність установ різного типу та рівня. В освітньому процесі існує безліч зовнішніх і внутрішніх суперечностей. В даному випадку дуже цінним є те, що рушійною силою розвитку процесу освіти і розвитку самої особистості є розв'язання цих протиріч. Основне зовнішнє протиріччя – протиріччя між новими соціальними завданнями, що стоять перед освітою, і можливостями школи як суспільного інституту. В цілеспрямованій освіті важливим є принцип безперервності освіти (освіта упродовж життя), наступність різних її ступенів, можливість не тільки продовжувати навчання, але й змінити тип освіти.

2.4. Філософське вчення про людину та його методологічне значення для розвитку освіти. Філософське вчення про людину характеризується розмаїттям концепцій, філософських шкіл, течій тощо. Вони пропонують відмінні, нерідко взаємно виключні, погляди на сутність людини та її призначення. Відтак, для розуміння трансформації філософських уявлень щодо проблеми людини та їх методологічне значення для генези освіти, потрібно, бодай побіжно, з'ясувати їх засадничі підходи.

Сутність людини в цілому та її місце у світі досліджує філософська дисципліна *антропология* (від грец. «антропос» – людина). Філософська антропология не є виключно або вченням про сутність людини, або узагальненням різноманітних даних історії, археології, етнографії, культурології. Вона вбирає в себе дані як природничих наук, так і гуманітарних, щоб наблизитися до того, що є об'єктом її дослідження, тобто до людини.

Буття людини, її поява, сенс життя тощо належать до вічних філософських проблем. Людина переймалась цими проблемами здавна, відтоді, коли вона вперше перейнялась питанням, хто вона така, чому і навіщо вона існує. Ключові проблеми людини у філософському сенсі традиційні: питання взаємовідносин між людиною і природою, людиною і суспільством, роль і місце людини в історичному розвитку, розвиток цивілізації, внутрішнє емоційне і моральне життя, ставлення до себе та до інших людей. Образ людини не є універсальною формою. Кожен історичний період в житті країни, нації, кожен філософський напрям і, можливо, кожна людина витворюють конкретний тип «людяності», конкретне «бачення» людини. Людське співжиття – такий же факт людського буття, як і життя оточуючої нас природи, і наукове пізнання цього факту – така ж непереборна потреба людського розуму, як і вивчення життя цієї природи. Людське співжиття виявляється у різноманітних людських спільностях, котрі можуть бути названі історичними тілами і котрі виникають, ростуть і розмножуються, переходять одне в одне і, врешті-решт, руйнуються, – словом, народжуються, живуть і вмирають подібно до органічних тіл природи.

Пошук і формування людської особистості, однак, ніколи не зводився до механічного відображення людини, але також передбачає дослідження людської діяльності. У цьому сенсі освіта належить до найбільш важливих форм активного виміру людства; вона належить до антропології щодо більш широких питань, а ніж як сфера вивчення антропології. Сучасна філософська антропологія як і будь-яке інше духовне відображення, має свої історичні корені, з яких вона постала. Таким чином, неможливо пізнати сучасну людину без знання того, як образ Людина трансформовувався у попередні епохи. Упродовж тривалого періоду від античності до сучасності ідеї та образи людини потребують філософського осмислення, оскільки все, що пов'язане з людиною, є невід'ємною частиною вирішення онтологічних, гносеологічних, етичних та інших питань філософії освіти.

Інтерес до самої себе у людини з'явився не відразу. Як слушно писав визначний німецький філософ К. Ясперс, «... про події прометеївського часу, коли людина тільки приступала до пізнання навколишнього світу за допомогою знарядь праці, вогню, мови, нам нічого не відомо». Дійсно, першим періодом історії людства, який залишив по собі відомі нам дотепер філософські концепції людини, був період цивілізацій на Сході, а також античності. Антропологічний переворот у філософії, коли вона повернулася обличчям до людини, перестала замикатися винятково на питаннях природи, відбувається завдяки діяльності софістів і Сократа. «Пізнай самого себе» і «Людина – є міра всіх речей» – це два філософських імперативи, які стали хвилювати філософську думку, починаючи з Фалеса і Протагора до сучасних філософів таких як Ж. Бодрійяр. У давній грецькій філософії образ людини космоцентричний, людина розглядається як мікрокосм («малий світ»), а той, своєю чергою, є відображенням і символом Всесвіту, макрокосмосу. Людина поєднує в собі всі основні елементи космосу і складається із тіла і Душі, які є, за Аристотелем або за Платоном, двома різнорідними субстанціями. Тим не менше, у моделі макрокосму людина не випадає з Природи, є її частиною, є однією з істот, хоча і наділеною винятковим атрибутом – логосом.

Здатність людського мислення дає можливість виявити не тільки зовнішні зміни, але й проникнути у світ істини буття. Людина, насамперед, розуміється як істота розумна. Здатність людського мислення дає можливість виявити не тільки зовнішні зміни, але й проникнути у світ істини буття. Античні греки вважали, що людина мислить всім тілом і для того щоб добре мислити, вона має бути фізично розвиненою; для греків є природним, що знаменитий мислитель одночасно може бути Олімпійським чемпіоном.

Платон (427 р. до н.е – 347 або 348 р. до н.е.) – учень Сократа і вчитель Аристотеля (йому належить вислів про те, що усі професії від людей і лише три – від Бога: педагог, лікар та судя). У своїх найбільш відомих працях, як от «Держава», «Федон», «Філеб»,

«Бенкет», «Тімей», «Закони» він першим серед європейських філософів заклав підмурки об'єктивного ідеалізму і розробив його у цілісному вигляді. Світ Платона – це світ ідей, які визначають життя матеріального світу і є неперевершеними вічними зразками, за якими будується множинність речей, утворених з нескінченної матерії. Сама матерія нічого не може породити. Навпаки – сила всепроникаючого, сяючого світла, що виходить з ідей, оживляє темну матеріальну масу, додає їй ту чи іншу видиму форму. Найвища ідея – це вище благо, тотожне абсолютній красі. Це і є, за Платоном, початком всього, вмільм майстром, який створює видимий небесний і людський земний світ згідно з найбільш мудрими законам. Але, застерігав Платон, одного разу створений фізичний світ схильний до спотворення і старіння, тому людина має крокувати шляхом духовної досконалості, яка приведе її до пізнання вищої ідеї. Джерело руху Платон вбачає в *душі*. Він вводить поняття *деміурга* – творця світу. Деміург створює світ з ідей і безформної матерії, яку Платон називає *небуттям*. Так само Деміург створив богів та індивідуальні душі. Оскільки, вважав Платон, душі мають стосунок до ідей, оскільки кожна з душ володіє знанням. Пізнання постає у Платона як процес збереження в душі знань, а навчання – пробудження душі, її активізація; знання не вкладаються в голову учня, але пробуджуються в його душі.

Аристотель (384 р. до н.е. – 322 р. до н.е.) визначає людину як політичну (суспільну) тварину («*зоон політикон*»). За Аристотелем, суспільними тваринами є також мурахи і бджоли – всі вони спільно добувають їжу, виховують дитинчат, захищаються від ворогів і т. п. Але вони не є людьми, адже Аристотель в поняття «політична тварина» вкладає етичний аспект. Досліджуючи спільну діяльність людей, він вживає етичні категорії для опису принципів спільного життя, які в його праці «Про душу» задаються суто інструментально в поняттях доцільності, економії та ефективності. «Тільки людина здатна до сприйняття таких понять, як добро і зло, справедливість і несправедливість і т. п.», - писав Аристотель у трактаті «Політика».

Держава в Аристотеля є символом розумності людини («Людина і є першою чергою розум»), її здатності до мислення і мовлення. Тільки в рамках соціуму, держави, згідно з Аристотелем, людина може задовольнити свої природні потреби і розраховувати на досягнення вищої мети – Блага.

Якщо античний образ людини космоцентричний, то середньовічний – теоцентричний (*тео* – душа). У *Середньовіччі* біблійне уявлення про людину як образ і подобу Бога поєднується зі вченням про поєднання божественної і людської природи в особі Христа і можливості, унаслідок цього, внутрішнього залучення кожної людини до Божої благодаті. Людина не вірить у себе, вона вірить у Бога. Її очі звернені до потойбічного світу, який є

істинно духовним світом. Поцейбічний світ, як і сама людина, розглядаються не такими, якими вони є в дійсності, а лише як момент руху людини до Бога. Сама по собі людина є втіленням гріха і печалі. У цілому в епоху Середньовіччя на людину були одягнені ризи гріховності, людина стає лише частиною, та й то не найкращою, Божественного світового порядку. Не зважаючи на божественну природу, сутність людини, в уявленнях Середньовіччя, двоїста. З одного боку, людина є результатом гріхопадіння, а останнє, своєю чергою, – наслідок наявності у людини розуму і вільної волі. Тут протиставлені одне одному безсмертна душа і смертна плоть людини. Турбуватися треба лише про спасіння душі, зокрема вдаючись до ущемлення тіла. Велике значення надається промислу Божественному в усіх подіях у світі. Вважається, що людина не може самостійно здобути знання, воно відкривається їй в одкровенні.

Епоха Відродження пронизана пафосом автономії людини, її безмежних творчих можливостей. У часи Відродження людина намагається змити з себе тавро першорідного гріха. Італійський мислитель Нікколо Макіавеллі (1469 – 1527), для якого людина є одночасно зосередженням і добра, і зла, вважав, що сутність людини проявляється в залежності від обставин, в які вона потрапляє. Розглядаючи політичну сферу, Н.Макіавеллі заявляв, що дружелюбність, душевність, моральність, доброта, великодушність не лише не сприяють виживанню людини в політиці, а й заважають. Бог в епоху Відродження переміщається на периферію людського життя, людина відривається від нього й відтепер вірить у себе. Правдою є і те, що стосовно людини філософи цього періоду мали сумніви, зокрема, М. Монтень (1533-1592) зауважував: «Воістину, людина істота – легкодумна, хибна і мінлива – якусь сталу і тверду думку про неї скласти годі». Інший, і більш відомий французький філософ Рене Декарт (1596-1650) зробив відкриття про людину сутність якого полягала у тому що людина - мисляча річ», Декарт поставив запитання: «Отож, що я таке? Річ, яка мислить? А що таке річ, яка мислить? Це річ, яка сумнівається, пізнає, стверджує, заперечує, бажає або не бажає, а також уявляє й відчуває. Звісно, це не так мало, якщо все це властиве моїй природі». Мислення, на переконання Декарта, це єдине достовірне свідчення людського існування: «Мислю, отже існую». Відтак, саме в розумі, мисленні вбачається специфічна особливість людини, її сутність. Декартівський дуалізм душі й тіла значною мірою визначав у подальшому характер антропологічної проблематики, а з іншого боку, він продовжив античну концепцію самопізнання, оскільки «... я ясніше й виразніше; - пише він, - починаю пізнавати, який я».

Філософи *Нового часу*, що надихалися ідеєю наукового світорозуміння, прагнули звільнити філософські погляди на природу, людину від теології, а отже і від догматичної упередженості. Глибинною властивістю людської сутності вони вважали розум, завдяки

якому людина здатна пізнавати природу і саму себе. При цьому під розумністю мала на увазі вільна й активна дія, заснована на знанні об'єктивної необхідності.

Так, Бенедикт *Спіноза* (1632-1677) відкидав вчення про свободу волі, не заперечуючи при цьому можливості свободи для людини. Поняття свободи у Спінози не суперечило поняттю необхідності. Він прийшов до висновків: «1) що не можливо забрати у людей свободу говорити те, що вони думають; 2) що ця свобода »без шкоди для права й авторитету верховних властей може бути дана кожному, і що кожен може її зберегти без шкоди для того ж права, якщо при цьому він не бере на себе ніякої сміливості ввести щось подібне тдо права чи зробити щось проти прийнятих законів; 3) що цю саму свободу кожний може мати, зберігаючи мир у державі, і що від неї не виникає жодних незручностей, яких неможна було б легко усунути; 4) що кожен може мати її також для благочестя; 5) що закони, видавані стосовно спекулятивних предметів, пуста справа; 6) нарешті, ми показали, що ця свобода не тільки може бути допущена без порушення в державі миру, блага і права верховних властей, але її навіть слід допустити, щоб усе це зберегти. Таке розуміння свободи стало значним досягненням філософії Нового часу.

Німецька філософія або «німецький ідеалізм» (І. Кант, Й.-Г. Фіхте, Ф.-В. Шеллінг, Г.-В.-Ф. Гегель, Л.-А. Фейєрбах) кінця XVII – початку XIX ст. характеризується розмаїтістю відповідей відносно сутності людини. Так, для Імануїла Канта питання: «Що таке Людина?» було основним питанням філософії. Його відповідь полягала в тому, що людина – це істота, яка належить до двох різних світів: 1) природна необхідність; 2) моральна свобода. У такому своєму дуалістичному підході І.Кант розділяє антропологію в «фізіологічному» і «прагматичному» плані. Перша досліджує те, що робить з людини природа, а, друга – те, що людина робить або може і повинна робити з себе сама як вільна діяльна істота.

Г. Гегель розмірковував про свободу і несвободу людського духу, прийшов до висновку, що «...тільки той, хто спрямовує скептицизм на весь обсяг свідомості у її феноменальному вияві, робить дух придатним перевіряти, що таке істина...», чим виділив суб'єктність людини.. (С.72)

Людвіг Фейєрбах ставив у центр людину, розуміючи її насамперед як чуттєво-тілесну істоту. В цілому для німецької класичної філософії визначальним є уявлення про людину як про суб'єкт духовної діяльності, який створює світ культури, є носієм загальнозначущої свідомості, всезагального ідеального начала – духу, розуму.

Фундатори марксизму (К.Маркс і Ф.Енгельс) розглядали людину в якості суб'єкта суспільно-історичного розвитку і культури. Відмінною особливістю людини марксизм бачив її вміння виготовляти знаряддя праці, використовуючи їх з метою впливу на оточуючий світ. Сутність людини К.Маркс бачив у «сукупності всіх суспільних відносин».

Прихильники *іrrаціоналістичної концепції* XIX–XX ст. виходили з того, що домінуючим у людини є позамислительні здібності та сили – почуття, воля тощо. Згідно з Фрідріхом Ніцше (1844 – 1900), людина визначається грою життєвих сил і потягів, а не свідомістю і розумом. Данський філософ Серен К'єркегор (1813-1855) висував на перший план вольовий акт, в якому людина «породжує себе», вибір, завдяки якому індивід, природна істота стає особистістю, тобто буттям духовним, самовизначальним.

Філософія життя (персоналізм, екзистенціалізм, структуралізм та інші течії) проблему особистості визначає як центральну в концепції людини. Представники цих течій стверджують, що людину не можна зводити до якоїсь однієї сутності, хоч би то біологічна, психологічна, соціальна чи духовна. В екзистенціалізмі і персоналізмі заперечується соціальна природа особистості, розділяються і протиставляються поняття індивідуальності (як частки природного і соціального цілого) й особистості (як неповторного духовного самовизначення). Ідеї філософії життя стали основою для виникнення філософської антропології, яка претендує на те, щоб створити цілісне поняття про людину.

Методологічне значення вчення про людину для розвитку освіти зумовлене тим, що це вчення і філософія освіти мають один і той же об'єкт дослідження – людину. Освіта має сенс лише для людини. Глибоке знання людини, її психофізичних особливостей та інтелектуального потенціалу мають визначальне значення у ключових аспектах освітньої політики:

- людину вимірному підході до розвитку педагогічної теорії та практики з опертям на урахування потреб особистості, закономірностей її соціалізації та гуманістичного ставлення до задатків та особливостей;
- відборі оптимальних форм педагогічного впливу на основі людиноцентризму й індивідуального підходу до кожної особи, на яку цей вплив спрямовується;
- конструюванні інноваційних педагогічних технологій;
- розробленні рекомендацій психолого-педагогічного характеру, спрямованих на оптимізацію і вдосконалення людини і суспільства засобами освіти;
- більш повному забезпеченні єдності навчання і виховання;
- формуванні освітнього ідеалу через призму, першою чергою, пріоритету інтересів особистості і, другою чергою – суспільства та держави.

2.5. Людинотворча місія освіти. Освіта як ідея людини. Історія розвитку людства дає достатньо підстав стверджувати, що найбільш пріоритетною цінністю, яка забезпечує прогрес суспільства, є освіта, роль якої в сучасному світі є важливо в тій мірі, в якій людина змінює навколишній світ. Весь історичний процес слід розглядати як освітній, а освіту – в якості способу формування людини усередині суспільства. Філософська ідея

освіти пов'язана з ідеєю становлення і розвитку людини як цілісності та універсальності. Освіта є ідеєю людини, її витвором й поза людиною не існує. Підставою для феноменізації освіти в історії ставлення людини є усвідомлення несамодостатності, незавершеності людини й іманентно притаманної їй здатності перетворювати себе. Провідною тенденцією людинотворчої місії освіти є рух від загального до одиничного, від ідеї, образу, культури, людини – до людської індивідуальності. Класичне розуміння освіти як людинотворчого процесу полягає в орієнтації на абстрактну «людину взагалі», відволіканні від індивідуальності. При цьому сутність освіти пов'язана з відкритим, самоорганізовуваним становленням і розвитком людини, підставою для освіти, для якої динамічним ядром особистості є людська індивідуальність як творче, вільне, цілісне соціоприродне в людині. В особистості як суб'єкт-об'єктному елементі освіти динамічно й багатовимірно проявляється потенціал людини до самотворення і самоформування.

Багато особистісних рис людини визначаються не тільки природними даними, а й набутими в певних умовах соціального життя якостями. Освіта не може не коригувати особистість і не впливати на формування її певних якостей залежно від самого освітнього середовища, структури знань і технологій освіти, усієї сукупності навчально-виховного процесу. Освіта являє собою базову сферу відтворення людського потенціалу, в якій людина формується як особистість.

Відтак освіту, насамперед, слід розглядати як сферу людинотворення, проектування її майбутнього, як інститут соціалізації, інтелектуалізації та розвитку людини, введення її у сакральну-духовний вимір людського життя, а також як механізм гармонізації суспільної свідомості та її здатності до сприйняття цивілізаційних змін. Швидкозмінність і швидкоплинність глобальних процесів суспільного розвитку висувають освіту на одне з пріоритетних місць у державній політиці кожної країни, надають їй статусу гаранта незалежності й національної безпеки, рушійної сили динамічного розвитку економіки та сукупного інтелекту нації.

Набуті знання й компетентності допомагають розкриттю сутності людського життя в соціумі, тому світорозуміння, світогляд, визначення місця і ролі особистості в суспільстві, засвоєння гуманітарних основ спілкування, норм моралі і моральності, соціокультурний розвиток індивіда роблять людину частиною суспільства.

Людинотворча функція освіти також увібрала в себе виховний аспект. Гуманістичний принцип освіти заснований на визнанні права і здатності людини диктувати собі власний моральний закон. За І.Кантом, це принцип автономності, який, застосований до освіти, не допускає безпосереднього впливу на людину, самочинного формування ззовні її досвіду, позиції, властивостей. Неможливо навчити чи виховати людину всупереч її волі, а відтак призначення освіти полягає у становленні людини, набутті нею себе, свого образу –

неповторної індивідуальності, духовності, творчого потенціалу. «Утворити» людину в цьому сенсі означає *допомогти* їй стати суб'єктом культури, історичного процесу, власного життя, тобто навчити життєтворчості. Якщо особистість – це визначеність позиції людини у відносинах з іншими, то індивідуальність – визначення власної позиції в житті, це зустріч з самим собою як Іншим.

У міру набуття знань, навичок і компетенцій збагачується й система цінностей людини. Освіта з'єднує гуманітарні цінності з професійними, підсилює дієвість певних видів цінностей, мотивує суспільну значимість діяльності людини. Система інтересів як прагнень до досягнення певного результату також перебуває під впливом освіти. Освіта розширює можливості людини в постановці цілей її діяльності і робить можливим реальним рух до цієї мети. Це пов'язано не тільки з побудовою професійної кар'єри, але також із задоволенням духовних запитів людини. Отже, освіта змінює якість діяльності людини, збільшує її інтелектуальну складову. Тільки в освітньому процесі можливим стає розпізнавання та ефективний розвиток індивідуальних здібностей людини.

Освіта також відіграє важливу роль у формуванні професійної свідомості людини. Професійна підготовка людини в освітній системі закладає міцну базу професійної діяльності, найбільшою мірою реалізовує особистісні здібності, її трудовий потенціал. Саме тому в теорії людського капіталу рівень освіти населення розглядається як головна складова його цінності, а освіта одностайно визнається в якості постійної складової трудової діяльності. Крім того, сучасні дослідження доводять існування стійкого зв'язку освіти людини і тривалості її життя, а, отже, знання як результат освіти є важливим для довголіття, а сама освіта має важливе соціобіологічне значення. Освіта також формує професійні навички та вміння і таким чином визначає можливість і реальність набуття професії, яка в трудовому житті людини відіграє значну роль.

2.6. Філософська концепція самопізнання. Інтуїтивне світорозуміння привело людину до ідеї самопізнання, якою пронизана вся історія східної та західної філософії. Ще давня індійська філософія звернулася до людини із закликом: «Атманам віддхі» – пізнай самого себе. Витоки цієї ідеї сягають глибини її ведичного періоду (1500 – 600 років до н.е.). Однією з давніх практик самопізнання є йога, вправу якої мають виняткове значення для звільнення людини від карми, адже вони покликані допомогти людині наблизитися до розуму як до засобу бачення Всесвіту, формують ставлення людини до середовища; ставлення до себе; вміння керувати тілом; правильно дихати; керувати почуттями; керувати розумом; розвивають вміння взаємодіяти з об'єктом пізнання, а також здатність поєднуватися з цим об'єктом.

Даоська практика самопізнання, батьківщиною якої є Китай, передбачає, що світ у цілому і людина зокрема характеризуються трьома видами життєвої енергії: шен (дух), ци

(дихання) і цін (життєва субстанція). Під час медитації людина прагне до злиття мікрокосму (тобто, себе) з макрокосмом (Всесвіт). З цією метою людина повинна позбутися дуалістичного сприйняття дійсності; іншими словами, вона прагне ототожнити своє еґо зі Всесвітом, позбутися суб'єктно-об'єктної свідомості. До певної міри східна традиція самопізнання відображена у традиціях родинного виховання в сучасних Японії та Китаї і, меншою мірою, – в системах освіти у класичному вигляді вона збереглась у монастирях закритого типу.

Про спрямованість давньогрецької філософії Платон писав: «... мудреці зійшлися колись разом і свої вислови – цвіт своєї мудрості – подарували Аполонові, надписавши на його храмі у Дельфах те, що всі сьогодні славлять: «Пізнай самого себе», «Нічого понад міру». (343) Сократ (469 – 399 рр. до н.е.) переосмислив дельфійський заклик у душі відмови від безплідних спекуляцій про світ у цілому і поклав його в основу своєї інтелектуальної етики: «добродіяння є знання», що робить самопізнання і, насамперед, пізнання своєї моральної сутності попередньою умовою добродіяльного і щасливого життя.

Пізніше ці приписи знайшли відображення в освітніх концепціях багатьох видатних педагогів. Так, Песталоцці зазначав: «Пізнання самого себе...є центральним пунктом, з якого має виходити вся освіта. Пізнання самого себе, проте, за своєю суттю є дуалістичним: 1) пізнання своєї фізичної природи; 2) пізнання своєї внутрішньої самостійності, усвідомлення своєї волі самому досягати власного благополуччя, усвідомлення власного обов'язку залишатися відданим своїм поглядам». «О, чоловіче, тільки познай самого себе...» – закликав відомий в Україні теолог і філософ початку XVII ст. К.Транквіліон-Ставровецький. Самопізнання – провідна проблематика у філософській спадщині Г.Сковороди, який вважав за істинне щастя в житті знайти (пізнати) самого себе. Провідну роль у самопізнанні філософ відводив філософії яка «...спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, світлість думам, як голові усього».

У філософії категорія «самопізнання» зазвичай відноситься до знання про особливості психічних станів, в тому числі про свої переконання, бажання і відчуття. Здатність до самопізнання притаманна лише людині й реалізується за допомогою сприйняття й осмислення своєї поведінки, дій, переживань, результатів діяльності. Складність самопізнання в його орієнтованості на внутрішній світ, багатий індивідуально-суб'єктивними, самобутніми моментами.

Цей термін також використовується для позначення зусиль особистості самостійно набути нових знань і навичок, постійно удосконалювати свою індивідуальність. Принаймні з часів Декарта більшість філософів вважають, що самопізнання є важливим і воно

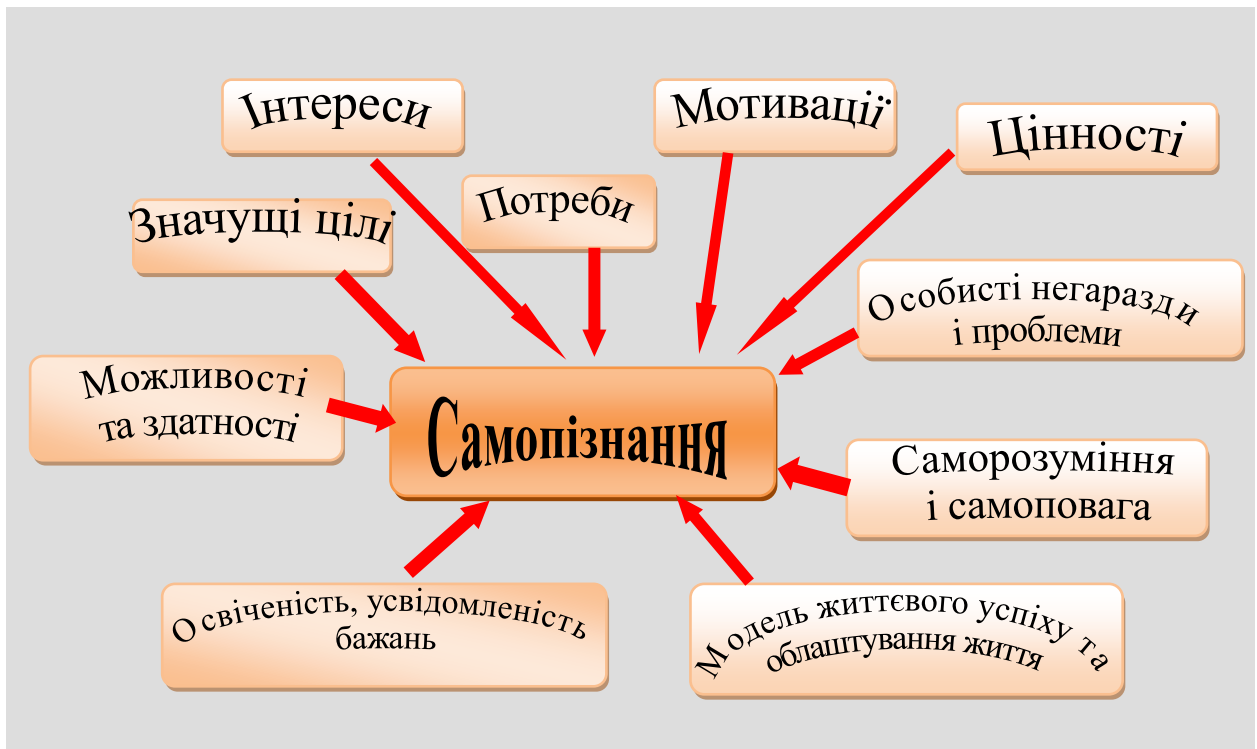

відрізняється від «просто знання» про зовнішній світ по відношенню до самого себе, в тому числі й до чужих думок. Але немає згоди про те, що саме відрізняє самопізнання від знань в інших областях. Відтак, самопізнання – це «вічна тема». Філософське осмислення людиною власного існування почалося на зорі становлення філософської думки і триває до сьогоднішнього дня. Упродовж цього часу пропонувалися різноманітні релігійно-містичні, метафізичні, природничі та інші концепції людського буття («Я», «свідомості» та ін.). Але не менш важливо досягнути, *яким чином* людина приходить до розуміння себе, тобто самому процесу самопізнання, його інструментам, учасникам та умовам, від яких залежить досягнення саморозуміння.

Вже в античній філософії самопізнання ставилося на чільне місце діяльності не тільки філософа, але й проголошувалося обов'язковою, не суто приватною, а суспільною, справою кожної без винятку людини. Сократ, коментуючи знаменитий заклик, написаний на храмі Аполлона в Дельфах: «Пізнай самого себе», говорив, що людина, яка не знає себе, не може вести ні громадські, ні домашні справи, ні сама не зможе бути щасливою, ні ошчасливити інших. Сократ в античні часи, а в ХХ ст. М. Гайдеггер, Е.Левінас, Ж.-П.Сартр, М.Фуко та інші філософи наголошували на ролі іншої людини, вчителя в широкому сенсі, у самопізнанні.

Активна роль «іншого» не означає пасивної участі суб'єкта самопізнання. Його активність виявляється в саморозкритті, в якому особистість проявляє і створює нове «Я», покликане стати своїм, на відміну від самопрезентації, де людина також створює нову «сутність», нове «Я», однак воно спочатку їх чуже, оскільки необхідне лише для успішної взаємодії з оточуючими.

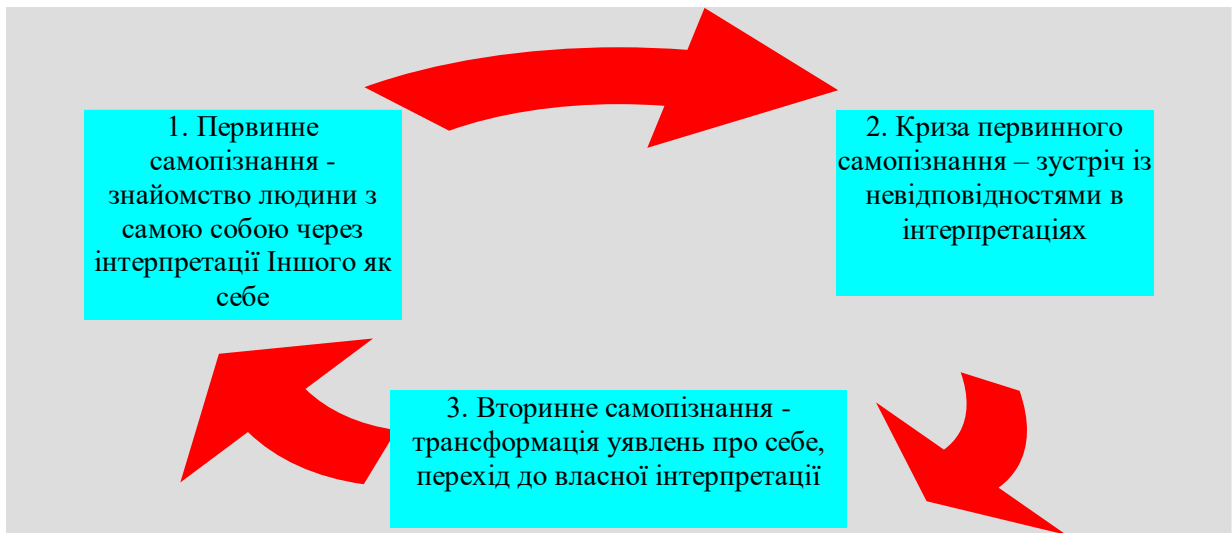
У повсякденному, буденному житті людина зайнята земними проблемами і мало приділяє часу внутрішнього розвитку, духовному вдосконаленню, без яких неможливий процес самопізнання. Самопізнання – це шлях до досконалості, спосіб пізнати себе. Людина часто задає собі запитання «хто я?», «де моє місце?», «у чому полягає сенс існування?». Це дуже важливі питання для кожної людини, адже тільки пізнавши себе, людина зможе стати особистістю, відчувати себе щасливою, зробити щасливими оточуючих, допомогти їм розібратися в собі і зрозуміти істину буття. Таким чином, роль самопізнання є значною як для окремого індивідуума, так і для всього суспільства.

Упродовж всієї історії філософії тема самопізнання залишається однією з найбільш складних для розуміння і дотепер остаточно не вичерпана. У перших же рядках своєї «Метафізики» Аристотель назвав людину першою істотою, яка прагне до знань. Один із засновників філософської антропології Е.Фінк тісним чином пов'язує самопізнання і пізнання світу: «Людина дійсно нескінченно цікавиться собою і саме заради себе досліджує предметний світ. Усяке пізнання речей в кінцевому рахунку – заради самопізнання. Всі звернені назовні науки вкорінені в антропологічному інтересі людини до самої себе». Людина – це мікрокосмос; через самопізнання людина пізнає не лише мікрокосмос (саму себе), але також макрокосмос. Причому, якщо західна філософська думка пішла шляхом зовнішнього пізнання. То, на відміну від неї, східна – внутрішнього.

Існують три можливі шляхи самопізнання:

- 1) дефінітний шлях – самовизначення;
- 2) есенціальний шлях – пошук сутності;
- 3) процесуальний шлях – усвідомлення процесу існування, а також етапи самопізнання:

Первинне самопізнання – це знайомство людини з самою собою через інших, людей, які її оточують. Це самопізнання можна також назвати пасивним чи рецептивним, оскільки людина довірливо сприймає думку оточуючих про себе і створює «Я-концепцію», яка повністю формулюється оточуючими.

Рано чи пізно настає криза первинного самопізнання, пов'язана з тим, що з'являються неузгоджені думки про людину, які виходять від різних людей, відбуваються внутрішні зміни, які не вписуються у звичний образ «Я» тощо. Відтак, власне самопізнання як пізнання себе самим(ою) собою, а не Іншим починається саме із зустрічі з досвідом, який не вміщується у звичну «Я-концепцію». Криза самопізнання призводить також до зміни ролі Іншого в самопізнанні. Людина вже не може і не бажає спиратися на оцінку Іншого й все більше віддає перевагу власній самооцінці.

Таким чином, криза самопізнання ініціює третій етап – вторинне самопізнання – зміна уявлень людини про саму себе. Це вже активне самопізнання, оскільки тепер людина визначає себе сама. Інший в даному випадку відіграє роль своєрідного зразка, моделі, він пасивний, використовується лише як мірка, еталон або як підтверджуючий посередник. Людина піддає сумніву істинність своєї звичної конструкції й переробляє себе у відповідності зі своїм власним планом.

Самопізнання – це вивчення особистістю власних психічних, фізичних і духовних особливостей, осмислення нею самої себе. Процес самопізнання починається в дитинстві і триває все життя, особистість формується поступово по мірі відображення як зовнішнього світу, так і пізнання свого внутрішнього Я. Самопізнання притаманне тільки людині. У життєвому сенсі самопізнання – це пізнання самого(ї) себе для того, щоб знати, на що здатний(а) і чого прагнеш. Самопізнання має відбуватися не тільки на фізичному, а й на духовному рівні. Гегель зазначав: «... дух, що знає сам себе, і то саме тому, що сприймає своє поняття, - це безпосередня само тотожність, яка у своїй відмінності є вірогідністю

безпосереднього, або чуттєвою свідомістю, - початком, відж якого ми починали; це позбавлення себе форми свого Я становить найвищу свободу і найвищу вірогідність свого знання про себе». (Феноменологія духу. С.546)

Самопізнання зароджується і розвивається разом із дозріванням і дорослішанням людини, розвитком її психічних функцій і розширення контакту із зовнішнім світом, тісно поєднуючись із самооцінкою особистості. Якщо розглядати проблему з точки зору психології, то виділяють три основні мотиви, які спонукають особистість до самооцінки: по-перше, розуміння себе; по-друге, підвищення власної значущості і, насамкінець, самоперевірка. Рівень самооцінки пов'язаний із задоволеністю або незадоволеністю людини самою собою, своєю діяльністю. При цьому адекватна самооцінка відповідає реальним можливостям людини; завищена або занижена є не чим іншим, як спотвореною самооцінкою.

Самопізнання реалізується за допомогою сприйняття й осмислення своєї поведінки, дій, переживань, результатів діяльності. Складність самопізнання полягає в його орієнтованості на внутрішній світ, багатий індивідуально-суб'єктивними, самобутніми моментами. Розвиток самопізнання дозволяє людині, пізнаючи свій внутрішній світ і переживаючи внутрішні відчуття, розуміти його і певним чином ставитись до самої себе. Тобто, самопізнання – не тільки раціональний, але й емоційний процес, часто неусвідомлюване ставлення до себе. «У своєму самозаглибленні дух занурюється у ніч свого самоусвідомлення, проте зберігає в собі своє зникле існування, і це скасоване існування – його попереднє, але знову народжене знання – є новим існуванням, новим світом і новою постаттю духу» - писав Гегель.(547)

Найчастіше на шлях самопізнання стають мислячі, творчі особистості. Проте багато «звичайних» людей також звертаються до самопізнання, особливо після переживання кризової ситуації, наприклад конфлікт у школі чи в університеті, невдачі у навчанні чи в особистому житті, втрата контакту з батьками чи однолітками, колегами. За будь-яких обставин процес самопізнання є спробою відповісти на запитання «Хто я?», творінням власної ідентичності, індивідуальності.

З точки зору стратегій самопізнання розрізняють стандартне самопізнання – розуміння себе через «готові» концепти культури; індивідуальне самопізнання – створення власних освітніх і культурних концептів; творче самопізнання – трансформація старих знань і смислів або створення нових, адекватних власному існуванню. Розвиток самопізнання дозволяє людині, пізнаючи свій внутрішній світ і переживаючи внутрішні відчуття, розуміти його і певним чином ставитись до самого себе. Тобто, самопізнання – не тільки раціональний, але й емоційний процес, часто неусвідомлюване ставлення до себе.

Самопізнання має у край важливе значення для освіти, оскільки без розуміння людиною самої себе, свого потенціалу та устремлінь, тобто своєї внутрішньої сутності та її відношення до світу, в край важко визначати пріоритети в освіті. Самопізнанню потрібно навчати з раннього дитинства. Починаючи з 2010 р., у Казахстані, після десятирічного експериментального апробування в усіх дитячих садках, школах та університетах упроваджено окремий навчальний предмет «Самопізнання».

Самопізнання починається з народження і наростає разом з психофізичним та інтелектуальним розвитком людини. Процес самопізнання розвивається поступово, часто не усвідомлено, і учень, наприклад, спочатку пояснює факт успішного засвоєння того чи іншого навчального предмета своїм ставленням до нього чи до вчителя (подобається чи не подобається). На практиці, особливо у середовищі учнів молодшого та середнього шкільного віку, ставлення учня до навчального предмета прямо пропорційне стосункам дитини з педагогом, який цей предмет викладає.

Одним із важливих аспектів самопізнання є також те, що пізнаючи себе, людина краще розуміє інших людей, їхні психо-фізичні особливості, духовний світ, ментальність, культуру.

2.7. Освіта і духовне народження людини. Народження людської істоти є лише початком тривалого шляху до справжнього, тобто духовного становлення ЛЮДИНИ. Цей шлях пролягає через родинне виховання, вплив середовища, виховання у дошкільних закладах, школі, університеті. В.Сухомлинський постійно наголошував: «забуваємо ми часом, що жива істота, народжена людиною, ще не є людина, людиною її треба зробити», «...дуже важливо, – наголошував він, щоб з дитинства в людини було життя в світі моральних цінностей». Моральною серцевиною кожної людини відомий педагог вважав любов до людей. Він закликав: «Живи так, щоб твоя серцевина була здоровою, чистою і

сильною. Бути справжньою людиною – це значить віддавати сили своєї душі в ім'я того, щоб люди навколо тебе були красивішими, духовно багатшими, щоб у кожній людині, з якою ти зустрічаєшся в житті, залишилось щось хороше від тебе, від твоєї душі».

Людина приходить у цей світ, зберігаючи в собі велику таємницю особистого життя і особливе покликання: кожна людина поплікана внести в потік буття свою неповторність. Все в житті неповторно, а значить, немає нічого випадкового і все є важливим. Особливість життя людини полягає в тому, що вона, одного разу зародившись у материнській утробі, не один раз переживає процес народження. Людина в процесі життя відроджується і перероджується, стає іншим, новим. Це властиво лише людині і даровано їй природі як даність і як завдання, яке без участі самої людини не може бути виконане.

Духовність дитини – поняття досить складне і об'ємне. Це і ставлення дитини до навколишнього світу, до батьків, до себе самого, до вищих сил. Дитина, як губка, вбирає все, що відбувається навколо, а мама і тато для нього є авторитетами. Духовний розвиток – це філософське етнопоняття, але починається воно з малого – привченості дитини не кидати сміття на вулиці, бути ввічливою і з повагою ставитися до батьків, бабусь, дідусів і чужих людей, не ображати тварин, не обманювати. Щоб сформувати в дитини такі риси, батьки завжди повинні бути прикладом для наслідування своїй дитині.

Духовне народження означає, що людина перестає жити для себе, а починає жити для інших людей, знаходячи в цьому і для себе повноту життя. Сім'я – колыска духовного народження людини. Різноманіття відносин між його членами, гола і безпосередність почуттів які вони відчувають один до одного, велика кількість різних форм прояву цих почуттів, жива реакція на найдрібніші деталі поведінки дитини – все це створює максимально сприятливе середовище для емоційного і морального формування. Відомо, що в реальному житті сім'я при всіх властивих їй турботах і клопотах не завжди приносить людині радість. Тому сьогодні сім'я просто зобов'язана повернути своє первісне призначення – виховання духовності й громадянськості. До всіх українських родин повинні повернутися інтерес до дитини як до найвищої цінності, увага до дитячої уяви, добрі почуття і радісні хвилювання. Недарма А. Макаренко писав: «Хочете, щоб були гарні діти – будьте щасливі, ...використовуйте всі свої таланти, ваші здібності, залучіть ваших друзів, але будьте щасливі справжнім людським щастям».

Радикальні зміни, що сталися внаслідок науково-технічної революції, спричинили трансформації в соціокультурному просторі й зумовили зміни у внутрішньому емоційному світі людини, культурі міжособистісних, міжгрупових, міжетнічних взаємин людей та справляють суттєвий вплив на форми їх комунікації. Людські взаємини за посередництва таких технічних засобів, як електронна пошта, Інтернет змінюють емоційно-співучасне

забарвлення на міжособистісному рівні. Науковці, розпочинаючи з другої половини ХХ ст., все частіше звертали увагу на кризу гуманістичної сутності людських взаємин, знеособлену поведінку, пов'язуючи ці тенденції з інтенсифікацією життя, уречевленням людини, дегуманізацією суспільного буття.

Деякі людські якості втрачають цілісність свого етичного Я, свою самоцінність, що призводить до замкнутості індивіда, його відособленості. Певною мірою це наслідок культури споживацького суспільства, міжособистісної конкуренції, що виключає прояви небайдужості й щирості. В українському соціумі дегуманізація суспільного буття також відбувалась під впливом різних чинників, зокрема, у радянський період – під впливом комуністичної ідеології, а нині це відбувається на ґрунті деформацій, пов'язаних із суспільними трансформаціями: матеріальною диференціацією суспільства, посиленням споживацьких настроїв, розмитістю моральних засад. Морально-психологічні злами, що відбувались впродовж ХХ ст., продовжують позначатись на «моральному здоров'ї» суспільства, яке зазнає все нових негативних впливів у ХХІ ст.

Нинішній стан українського суспільства можна визначити як стан соціальної стихії, що позначається на ціннісних орієнтирах особистості й спричиняє до відчуження та деперсоналізації людини. Ці процеси ускладнює потужний наступ чужих електронних засобів масової інформації, що застосовують найновіші технології впливу на людську психіку та інтелект з метою нав'язування готових висновків і суджень, дезінформації й сформування, за визначенням Г.Маркузе, «одномірної» людини. Проте соціальний песимізм Г.Маркузе не дає відповіді на ключове питання: якщо сучасне розвинене індустріальне суспільство «одновимірне», якщо людина позбавлена індивідуальності й духовності, то чи є у людства якісь гуманні, етичні перспективи? Видається, що Г.Маркузе сам загнав себе у глухий кут, не довівши в запалі своєї нищівної критики наявність нівелюючих неповторність кожної людини різноспрямованих соціально-історичних тенденцій, що, ніби то, згідно з його теорією, роблять з потенційно вільної людини раба, вже безнадійно закутого в ланцюги щоразу нового рабства.

Українське суспільство у своїй недавній історії вже зазнало однополюсного ідеологічного впливу й нині має навчитись розпізнавати більш витончені модифікації впливу на свідомість людини. Внаслідок дезінформації й міфологізації дійсності значна частина суспільства втрачає можливість адекватно сприймати й усвідомлювати реалії, робити правильні висновки й діяти у адекватний спосіб, що, безперечно, негативно позначається на опануванні філософії сталого розвитку та продукуванні нової культури.

Міфологізація підриває, спрощує сукупний інтелект суспільства, вкрай необхідний для подолання небезпек, з якими воно зіштовхується в процесі свого розвитку. Вона

спотворює свідомість і моральні устої людини, призводить до деформації особистості. Моральні ідеали й цінності, набуті суспільством у процесі культурогенезу, губляться в деформованому інформаційному просторі. Відтак суспільство постало перед необхідністю сформування нових морально-етичних принципів та гуманістичних ідеалів, що мають гармонізувати й стабілізувати буття людини в суспільстві й природі, адже, як казав Гегель, «моральне існує лише тією мірою, якою воно досконале».

Гармонізація суспільного буття значною мірою залежатиме від формування духовних основ кожної людини. У цьому контексті суспільство не має іншого виходу, як звернутись до освіти, яка є не тільки сферою трансляції культурних надбань і формування культурно визначених ознак людської цивілізації, а й середовищем людинотворення. Саме освіта забезпечує процес соціалізації особистості, включаючи її до духовного і культурного контексту епохи, національних і загальнолюдських культурно-цивілізаційних перетворень, конструювання нових цінностей та нової культури.

Відтак духовне народження людини це тривалий процес самовдосконалення людської особистості на основі сприйняття, засвоєння і прийняття у якості своїх загальнолюдських, національних й релігійних цінностей, і роль освіти у цьому процесі є визначальною для значної частини людей. Як пише В. Кремень: «Освіта, таким чином, уявляється структурою, динаміку розвитку якої визначає духовно-моральна, релігійна й творча самореалізація особистості у просторі національної культури, спрямована до істинного, прекрасного і доброго». (Філософія національної ідеї. С.438)

2.8. Освіта як суб'єкт-суб'єктна взаємодія. Рівноправність взаємовідносин між тими, хто виховує, і вихованцями закладається ще в родині. Батьки й дитина у системі правильно вибудованих родинних відносин, а не в родині, де панує батьківський авторитаризм, взаємодіють саме як суб'єкти, батьки не сприймають свою дитину як об'єкт свого впливу. До того ж від народження дитина вже має в собі потенційний механізм протидії небажаним для неї впливам. Дитячі «не хочу» й «не буду» є не проявом з боку дитини її природної «впертості» чи негативізму, а реакцією на спроби ставитись до неї як до об'єкта, ігнорування рівноправної ролі дитини. Модель взаємовідносин між старшими і молодшими в сім'ї є не чим іншим, як моделюванням ціннісних установок, успадкованих батьками від їх батьків і таких, які діти в дорослому віці будуть передавати власним дітям. В основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії і в родині, і в освіті лежать одні й ті ж принципи: взаємної довіри і поваги, взаємної підтримки і допомоги, терпіння і терпимості по відношенню один до одного, вміння побачити світ з позиції дитини, ставлення до дитини як до рівного собі, враховувати сильні й слабкі сторони з наголосом на перших, готовність надати емоційну підтримку тощо.

Традиційно українська шкільна освіта, як і багатьох інших країн, ґрунтується на класно-урочній системі, в основі якої - жорстка регламентація, усталені навчальні плани і програми, що ускладнює її перехід до інноваційної моделі розвитку та особистісного виміру. Оскільки традиційність не передбачає гнучкості й можливості створення індивідуальних навчальних траєкторій, відповідних планів і програм це спричиняє конфлікт масової школи з ідеєю особистісно-орієнтованої освіти. Прагнення до різноманітності, як зазначав Е. Тоффлер, – створює гострий конфлікт в освіті. Цей конфлікт, на думку американського філософа, породжений тим, що до студентів «... ставляться не як до особистостей, але як до масового штучного продукту». Класно-урочна система шкільної освіти має великі надбання, але вона не враховує індивідуальної специфіки особистості: тип темпераменту, здібності, характер, особливості сприйняття, мислення, пам'яті, уваги, емоцій і почуттів, уяви тощо. Індивідуальна навчальна траєкторія кожної особистості залишається, як правило, поза увагою педагога масової школи.

Очевидно, організована на фабричний зразок загальна освіта, яка прагнула навчити всіх, має поступитися місцем освіті, що ставить завдання навчити кожного. Суб'єктом виховного процесу з точки зору традиційної, у значній мірі авторитарної, педагогіки традиційно вважався педагог, а об'єктом – особи, які навчаються (учні, студенти, вихованці). В умовах централізованої і жорстко ієрархованої структури моделі освіти такого ґтибу суб'єкт-об'єктні відносини були якщо й не цілком прийнятними з точки зору сучасної демократії, то все ж з ними доводилось миритися.

З часом на протипагу педагогічному авторитаризму було висунуто нову концепцію особистісно-орієнтованої освіти. В сучасних умовах, коли демократизація освітнього процесу стала вимогою часу як важлива передумова підвищення ефективності освіти, актуальними є суб'єкт-суб'єктні відносини, що передбачають взаємну активність і взаємодію в якості *рівноправних* учасників як тих, хто навчає, так і тих, хто навчається. У школі нової освітньої культури «запам'ятай» і «перекажи» має поступитися «запитай», «знайди», «оціни», «застосуй». Отже, традиційна репродуктивна освіта має трансформуватися в освіту компетентнісну, адже успішне навчання залежить не тільки від ефективної організації навчального процесу та спроможності індивідуумів накопичувати знання, але й від того, як підходять учні та студенти до процесу навчання.

Найкращі результати навчальної діяльності з'являються тоді, коли дії педагога збігаються з власним зусиллям учня щодо своєї освіти. За таких умов виникає явище синхронізації суб'єкт-суб'єктних відносин, своєрідний «педагогічний резонанс», що змінює парадигму освіти: від абсолютизації зовнішнього впливу на учня до його поєднання з процесом самостійних зусиль школяра. Власне, змінюється й розуміння освіти, адже на

місце широкого поняття «освіта» приходиться нове словосполучення «освіта особистості», що й передбачає особисту діяльність і досягнення результату кожним школярем.

Результатом і якісною характеристикою освіти в такому розумінні є особистість, цілісність її духовної, фізичної складових, що знаходить вплив в культурі особистості, ставленні до людини, природи, суспільства, самого себе. Самоорганізація особистості в освіті має зростати в міру дорослішання людини. При цьому кожен із суб'єктів освітнього процесу діє у межах встановлених для норм, прав, повноважень і відповідальності: Права і обов'язки учнів та студентів, повноваження учнівського врядування і студентського самоврядування; функціональні обов'язки педагогічного працівника, визначені законодавством тощо.

Такий характер взаємовідносин стимулює обоюдно активність як того, хто навчається, так і того, хто навчає. Самодостатні учні й студенти краще навчаються й використовують ефективні навчальні стратегії та контролюють своє навчання. Вони краще визначають потреби для успішного навчання та відстежують особистий прогрес на кожному кроці, не покладаючись на вчителів та викладачів. Крім того, вони краще підготовлені до навчання упродовж життя, що є важливою стратегією сучасної освіти.

В освіті спонтанно проявляються природні сутнісні сили людини, що характеризує людину як цілісний феномен, який одночасно є як суб'єктом, так і об'єктом освіти. У якості суб'єкта освітнього процесу людина постає як індивідуальність, яка розвивається, прагне до активно-діяльнісного самовияву, самосвідомості, самопізнання і самоствердження. Іншим повноправним суб'єктом освітньої діяльності є педагог. Тенденції у розвитку сучасної освіти недвозначно виокремлюють його роль і місце: педагог перестає бути

«інженером людських душ», або ж гончарем, який з глини виліплює особистість, сучасний вчитель покликаний створювати умови, за яких особистість стає самотворцем, а освіта - сферою людинотворення. Найважливішим завданням школи і педагога є навчання вмінню бути суб'єктом своєї освіти, що й визначатиме не тільки якість здобутої освіти, а й усього життя особистості, її самодостатність.

Формування суб'єкт-суб'єктних відносин педагога і його вихованців є непростою і довготривалою справою, адже дотепер у стосунках між вчителем та учнем залишається значна кількість проблем, що, своєю чергою, справляє негативний вплив не лише на навчально-виховний процес, але й на особистісний саморозвиток його суб'єктів. Так, перевантаженість навчальних програм і щільний графік навчальних занять в умовах повсякчасного натиску інформації, яка втрачає цінність раніше, ніж школяр чи студент завершують формальну освіту, породжують конфлікти з викладачами – «предметниками», серед яких чи не кожен є «патріотом» свого предмету: кожна тему вважає ключовою, а кожна навчальну годину – вирішальною. Неприятливий характер взаємин породжується часто традиційною орієнтацією педагогів на однобічну передачу системи знань, умінь і навичок при вирішенні навчально-пізнавальних завдань. Навчання продовжує залишатися монологічним, дитина вирішує завдання вчителя, а її особисті мотиви і цілі навчання залишаються за межами педагогічного спілкування. У школі зберігається авторитарна позиція вчителя у відносинах з учнями, які як і раніше сприймаються лише як учні, а не як рівноправні суб'єкти навчально-виховного процесу.

Вихід з цієї ситуації полягає у переході до нової моделі освіти, яка б базувалася на укоріненні якісно нових відносин у педагогічній взаємодії вчителя і учнів, побудованих на довірі, повазі, діловому співробітництві й діалозі. Побудова альтернативи традиційної педагогіки, заснованої на принципах гуманістично орієнтованого підходу, де головною метою виступає особистісний розвиток дитини, а основними цінностями є її свобода, творчість, ініціативність, активність й індивідуальність у пізнанні і вираженні себе, висуває на перший план питання про формування в школі нових суб'єкт-суб'єктних відносин і розвитку дитини як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності.

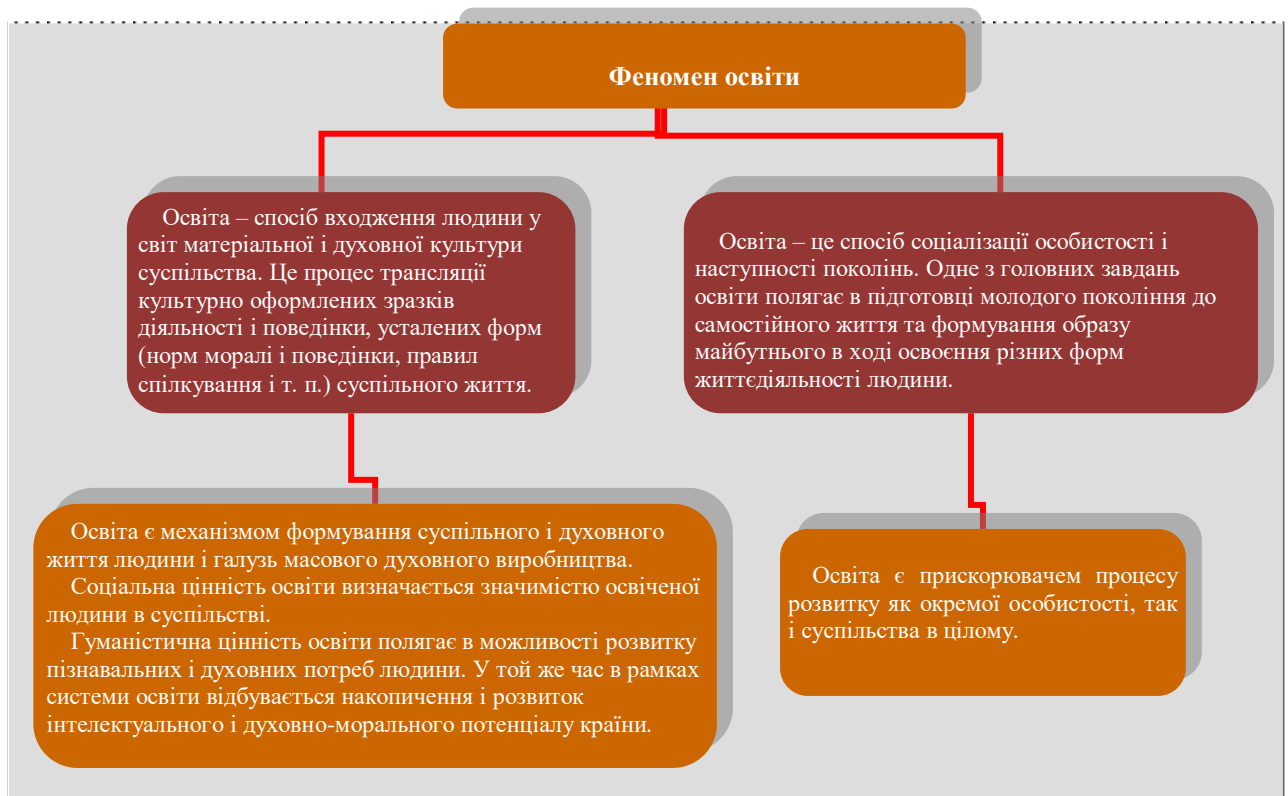
Важливим етапом на шляху до суб'єкт-суб'єктних відносин є застосування в освітньому процесі педагогічних засобів, спрямованих на стимулювання активної суб'єктної позиції того, хто навчається, створення такого мікроклімату, щоб розвиток особистості відбувався в процесі власної діяльності через осмислення цієї діяльності й себе в ній у діалогічному емоційному контакті з іншою людиною.

Отже, концепція суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освіті орієнтована на врахування природи кожного суб'єкта, його здібностей, межі можливостей, інтересів та особистих потреб. Нова освітня культура, що пронизана такою взаємодією, сприятиме формуванню нової цивілізаційної культури як культури сталого розвитку.

2.9. Феномен освіти. Освіта являє собою складний соціально-історичний феномен з безліччю сторін і аспектів. Відповідно, розгляд цього явища так само потребує застосування різних підходів, дослідженням яких, як уже зазначалося, займається ряд наук. Феномен освіти, зокрема, полягає в тому, що вона є одним з найбільш важливих ресурсів розвитку суспільства і окремої особистості. Доведено існування прямої залежності між рівнем освіти людини і зростанням продуктивності її праці. Але було б надмірним спрощенням зводити феномен освіти винятково до економічного ефекту. Найперше, і в цьому її покликання, освіта – це процес соціалізації особистості.

Освіта як соціальне явище і як процес, як соціальна система й інститут, будучи елементом суспільства, відчуває на собі практично всі трансформації, що відбуваються у суспільстві. Освіта також є одним з найбільш значущих регуляторів та індикаторів якості життя сучасного індивіда й гармонізації суспільних відносин.

Отже, в освіті поєднуються дві сторони: суспільна й особистісна. Причому, вони об'єднуються в єдине ціле тоді, коли освіта розглядається як соціальний інститут і як система. Проте на практиці досить складно, якщо взагалі можливо, розмежувати освіту як гуманітарний феномен на соціальну, економічну та інші складові; феномен освіти значно ширший. Як ми вже з'ясували, освіта така ж давня, як саме людство. Накопичення соціального досвіду на певному етапі розвитку людства привело до виникнення потреби в людях, які спеціально займаються вихованням і навчанням дітей; процес передачі культурно-історичного досвіду стає необхідним і цілеспрямованим, а сама освіта набуває суспільної функції і стає особливою сферою соціального життя, стає феноменом.

2.10. Освіта і культура. Феномен освіти як первинного способу й базису існування культури постійно привертав і притягує нині увагу філософів, істориків, соціологів, культурологів. Нині в науковій літературі є понад п'ятсот визначень поняття «культура». Всі вони розширюють і поглиблюють його сутність, проте жодне з визначень не спростовує визначального фундаментального значення освіти. Формальна освіта є одним з найбільш значущих елементів і навіть може бути інтерпретована як своєрідна транснаціональна культура. Освіта транслює і творить культуру, а це означає, що сучасна культура без освіти не можлива. Оскільки трансляція і творення культури здійснюється засобами мови, саме мова забезпечує органічний зв'язок між освітою й культурою, між індивідом і суспільством, між індивідуальною й суспільною свідомістю, між культурою особистості й культурою суспільства, а також стає полем формування нової культури. Німецький філософ і мовознавець В.Гумбольдт підкреслював взаємозумовлене виникнення

мови й духовності: «Розвиток мови і духовних сил відбувається не окремо один від одного і не послідовно один за одним, а становить невід'ємну діяльність інтелектуальних здібностей».

Для освіти це має принципове значення, оскільки підкреслює не лише взаємозалежність мовного й духовного становлення людини, але й ставить питання про розвиток творчих здібностей людини, адже духовність є немислимою без розвитку творчої уяви. Відтак виявляється глибинний зв'язок між освітою й культурою. Для кожної людини важливо, якою мовою здійснюється її культурно-ціннісна орієнтація, яка культура покладена в основу навчального процесу, оскільки мова фокусує в собі й концепцію людини, й концепцію свідомості, й концепцію буття. А освіта, як вже підкреслювалося, може реалізувати свою мету й завдання в тому числі засобами вивчення рідної та іноземних мов.

Основу культури становить сукупність історично набутого соціального досвіду, який без трансляції від покоління до покоління, що здійснюється засобами освіти, втрачає свою самоцінність, а відтак сталий розвиток суспільства стає неможливим. Отже, освіта є визначальним чинником збереження й примноження історичної сукупності творчого буття людини у сфері ціннісних орієнтацій, віри, зразків діяльності й поведінки, знань та навичок, ідей і гіпотез, способів і критеріїв оцінки, нормативів, ідеалів – всього, що становить основу культури. У сучасній освіті мають органічно поєднуватись культуротворча й соціальна функції. Збереження рівноваги між цими функціями - важлива проблема освіти, адже вона має забезпечити поєднання підготовки висококваліфікованого, конкурентоспроможного на ринку праці фахівця й водночас плекання особистості з притаманною їй високою культурою та здатністю до продукування культури. Успішне розв'язання цієї проблеми залежить від ряду чинників, зокрема від усвідомлення провідниками освіти важливості й рівноцінності зазначених її функцій.

Щодо всього масиву теоретично можливого змісту освіти, який має опанувати особа у навчальних закладах і поза ними через засоби сучасної інформації, то виділяють такі компетенції культури:

- *ринкова* (підприємливість, відповідальність, дисципліна, культ праці);
- *правнича* (визнання верховенства законів і усвідомлена потреба у їх беззастережному виконанні, повага до прав і свобод інших);
- *демократична* (активність і мобільність особи, повага до справи та рішення більшості);
- *освітня* (вміння вчитися і використовувати набуті знання, перевчатися й продовжувати вчитися впродовж життя);

- *культура спілкування* (толерантність, вміння встановлювати дружні стосунки і контакти з людьми, вміння цивілізовано обстоювати власну думку, сприйняття різних форм плюралізму);
- *організаційна* (регіональне адміністрування, повага до часу та вміння використовувати його ощадливо);
- *культура вибору* (вміння вибирати з можливих альтернатив відповідно до власної системи цінностей);
- *технологічна* (вміле та безпечне використання технічних засобів; раціональне співіснування з техносферою);
- *екологічна* (вміння й бажання гармонійно співіснувати з довкіллям, діяльність, спрямована на збереження власного здоров'я, довкілля і біосфери);
- *культура повсякдення* (повага до людей; навички співжиття, готовність надати допомогу; охайність; турбота про естетику оточення).

Зазначені компетенції культури мають стати основою для формування мети й змісту національного навчання та виховання в Україні у XXI ст. Сучасна система освіти та виховання на всіх рівнях її функціонування може забезпечити культурну спадкоємність і співробітництво не лише між різними поколіннями, але й між різними націями й державами.

Система освіти України у своїй генезі набирає принципово нових форм, реалізація яких визначатиме сталий розвиток та імідж нашої країни. Упродовж минулого століття суспільно-економічний та і політичний розвиток визначав зміст навчально-виховного процесу; розпочинаючи з другої половини XX ст. з розгортанням науково-технічної революції й трансформацією суспільства з аграрного в індустріальне та інформаційне освіта дедалі більше ставала безпосереднім рушієм розвитку сучасного суспільства. Відтак новій парадигмі освіти, формування якої є реальністю сучасного життя, належатиме провідна роль у сформуванні нової культури, культури освіченої людини.

Сучасна освіта потребує вироблення освітнього та виховного футуризму, своєрідної стратегії майбутнього, що покликана допомогти людині в адаптації до швидко змінюваної дійсності. Звідси – навчальна і виховна діяльності мають сенс, якщо вони спрямовані у майбутнє. Ідеал майбутнього, найвищим сенсом якого є збереження людини та біосфери, стає критерієм історичних і культурних надбань, що трансформуються в нову культуру.

Спираючись на сучасні концепції визначення сутності культури, можна дійти висновку про зростання ролі культуротворчого чинника розвитку країни (впродовж впровадження інтелектуальності в культуру). Це свідчить про наявність можливості перспективного моделювання майбутнього освіти, яка передбачає формування бажаної загальної культури як культури значною мірою освітньої. Освіта все більше стає

провідним феноменом культури, виховним фактором, зорієнтованим на утвердження особистісних першооснов у людині. Людинтвора функція освіти стала високою ідеєю сучасної філософії освіти.

Культура є одночасно і передумовою, і результатом освіти людини, яка у процесі освіти освоює культурні цінності (історична спадщина мистецтва, архітектури). Оскільки досягнення пізнавального характеру являють собою сукупність матеріального і духовного надбання людства, остільки освоєння вихідних наукових положень також є знаходженням культурних цінностей. Процес взаємодії, як присвоєння і створення людиною нових культурних цінностей, у рамках освітньої системи є творенням. Тобто, він пов'язаний з культурою в її динамічному аспекті. Освіта - це процес передачі не лише і не стільки накопичених поколіннями знань, але першою чергою культурних цінностей. Зміст освіти черпається і поповнюється зі спадщини культури і науки, а також із життя і практики людини, а сама освіта є соціокультурним феноменом і виконує соціокультурні функції. У той же час освіта являє собою процес трансляції культурно оформлених зразків поведінки і діяльності, усталених форм суспільного життя. У зв'язку з цим все виразніше видно залежність соціально й економічно успішних країн від рівня і якості освіти, культури та кваліфікації громадян.

Духовне в людині самопроявляється завдяки її просякнутістю культурою, носієм і ретранслятором якої є родина. Культурні цінності прищеплюються людині у процесі навчання і самоосвіти, виховання і самовиховання, професійної діяльності та спілкування з оточуючими людьми. В освітньому процесі людина знаходить соціокультурні норми, що мають історичне значення для розвитку цивілізації, суспільства і людини. Тому при визначенні цілей і завдань освітніх систем важливим є урахування загальнокультурного контексту освіти.

Освіта також проявляє себе як практика соціалізації людини і наступності поколінь людей. У різних соціально-політичних умовах освіта відіграє роль своєрідного стабілізатора між новими соціальними уявленнями та ідеалами попередніх поколінь, що втілилися в історичній традиції. Тому освіта дозволяє утримувати процес відтворення і передачі історичного й соціального досвіду і одночасно закріплювати у свідомості молодого покоління нові політичні й економічні реалії, нові орієнтири суспільного і культурного розвитку. Не випадково одним із головних завдань освіти є підготовка молодого покоління до самостійного життя та формування образу майбутнього. Всі ці процеси роблять освіту і культуру визначальними чинниками суспільного прогресу і розвитку цивілізації.

Питання для самоконтролю

1. *Проаналізуйте* закон відтворення суспільства. На його основі *визначіть* роль освіти для цивілізаційного розвитку.
2. *Розкрийте* полісемію поняття «освіта».
3. *Здійсніть рефлексію* над тими формами опосередкованої освіти, які мали найбільший вплив на Ваш особистісний розвиток.
4. *Порівняйте* уявлення про людину у різні історичні періоди. Погляди якої епохи / яких мислителів Вам ближчі? Чому?
5. *Висловіть свою думку*: що для Вас означає духовне народження людини?
6. *Розгляньте та проаналізуйте* етапи процесуального шляху самопізнання. *Наведіть приклад* проходження даних етапів із власного досвіду. При необхідності, *виокреміть* додаткові етапи.
7. *Порівняйте* суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні відносини в освіті. *Назвіть переваги* останніх.
8. *Поміркуйте*, яка роль освіти у формуванні образу майбутнього?
9. *Встановіть* взаємозалежність освіти та культури.

Літатура

1. Арістотель. Політика / Арістотель ; [пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка]. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах / Аристотель ; [пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура]. – М.: Мысль, 1983. – 830 с. – (Филос. Наследие).
3. Беседы и суждения Конфуция. – СПб.: ООО «Издательство «Кристалл»», 1999. – 1120с., ил. – (Б-ка мировой лит.).
4. Гегель Г. Феноменологія духу./ з нім. Пер. П. Таращук; Наук. Ред.. пер. Ю. Кушаков, - К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 548 с.
5. Дао де цзин / Пер. с кит.доктора философ. наук Ян Хин-шуна. – [изд.2-е, доп. и испр.]. – Алматы: Жетижагы, 2004. – 104 с.
6. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Лаэртский Диоген ; [общ. ред. и вступит. статья А.Ф. Лосева]. – М.: Мысль, 1979.
7. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина.освіта. Соціум. К.: Грамота, 2007. - 576с.
8. Мюллер М. Шесть систем индийской философии / М. Мюллер ; [пер. с англ.] – М.: Искусство, 1995.

9. Огнев'юк В. О. Ідея освіти [Електронний ресурс] / В. О. Огнев'юк // Освітологічний дискурс. – 2010. – № 1. – Режим доступу до електронного фахового видання: http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/osdys/2010_1/10ovoio.pdf
10. Макаренко А. С. Педагогическая поэма [Текст] : роман ; Статья / А. С. Макаренко. – М. : Моск. рабочий, 1986. – 639 с. – (Б-ка «Московского рабочего»). – В содерж. также : Максим Горький в моей жизни : Статья / А. С. Макаренко.
11. Радхакришнан С. Индийская философия.. / С. Радхакришнан. – М.: Академический Проект; Альма Матер, 2008. – 1007 с. – (Концепции).
12. Песталоцци И. Г. Метод // Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / [сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий]. – М.: Педагогика, 1988 – 416с. – (Б-ка учителя). – С. 322 – 331.
13. Песталоцци И. Г. О народном образовании и индустрии // Там само. – С.312 – 322.
14. Платон. Держава / Платон ; [пер. з давньогр. Д. Коваль]. – К.: Основи, 2000. – 355с.
15. Платон. Діалоги / Платон ; [пер. з давньогр. Й. Кобів, У. Головач та ін.]. – К.: Основи, 1999. – 395 с.
16. Сковорода Г. Твори: У 2т. / Г. Сковорода. – К.: АТ «Обереги», 1994. – (Гарвард. б-ка давнього укр. письменства).
17. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину / В. Сухомлинський / Вибрані твори: В 5-ти т. – Київ: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.
18. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 [3] с. – (Philosophy).
19. Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало богословії / К. Транквіліон-Ставровецький // Україна: філософський спадок століть // Український культурологічний альманах «Хроніка». – 2000. – С. 251 – 262. – 804 с.
20. Финк Е. Основные феномены человеческого бытия / Е. Финк. – М.: Директ-Медиа, 2009 – 93 с.
21. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; [пер. с нем.]. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с. – (Мыслители XX в.).